ÉDES ANYANYELVÜNK

V. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1983. JÚLIUS–SZEPTEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

A Szombathelyi Tanárképző Főiskola, ahol augusztus végén megrendezték a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusát

Tartalom

Kadosa Árpád:
Oh, azok a sajtóhibák!

Győri Anna:
A filmtolmács

Sebestyén Árpád:
Az egyszeri egyszerű ember

Simon Zoárd:
A neofitától a renegátig

Ábrahám Imre:
Íratlan kódex

G. Varga Györgyi:
Ismét veszélyben a magánhangzók időtartama!

Rácz Endre:
Változó nyelvünk

Posgay Ildikó:
Helyesírásunk dzsinnje

Szepesy Gyula:
Vidám sarok

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia
anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség:
Budapest, Lenin krt. 9–11. 1906
Telefon: 429-350
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató
Megjelenik negyedévenként
Egy szám ára: 9,50 Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem 837134/09
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

KÉT VÁLASZ

A „sárga lé" a Cseppentő meg az Iró

Vajon mi is az a „sárga lé"? Özv. Wolf Antalné – 8896 Pusztaszentlászló, Kossuth u. 84. – a „Hencidától Boncidáig folyik a sárga lé" szólás jelentését kérdezi, mert a rádióban erről nemrég elhangzott fejtegetéssel nem ért egyet.

O. Nagy Gábornak Mi fán terem? című, 1957-ben megjelent könyvében az Ön által is ismert értelmezést találjuk. Hencida Hajdú-Bihar megyei falu, ma is virágzik, Bonchida pedig hajdani Kolozs megyei település. A két név ikerszószerű hangzása miatt kerülhetett egymás mellé. A *lé* szó régen *leves*-t is jelentett, tehát: sáfránnyal színesített lakodalmi tyúklevesre gondolhatunk, amely gazdag bőségben folyt a lakomákon. Így tartja Csefkó Gyula is, a régi magyar szakácsnyelv kitűnő ismerője, s így szerepel a népmesékben is.

1976-ban O. Nagy Gábor újabb kötetében (címe: Magyar szólások és közmondások könyve) a másik tartalom is megjelenik. Könnyen meg is érthetjük. A két helységnév ugyanis Észak-Kelet-Magyarországhoz köti a szólás eredetét, oda, ahonnan a sajátosan sötétsárga színű tokaji borok származnak. Elképzelhető, hogy ott a helybeliek a bor finom minőségére utalnak vele. O. Nagy Gábor azt mondja, a *sárga lé* jófajta bort is jelent. A rádióban nyilatkozó nyelvész feltehetően ez utóbbi értelmezést fogadja el szívesebben, hiszen az országban sokfelé nevezik lének a bort. Garay János így kezdi Az obsitos című elbeszélő költeményét:

Hárman valának együtt, a potrohos biró,
Egy obsitos vitéz és a furfangos iró;
A többi asztalnál együtt és szerteszét,
Vidám paraszt legények itták a *hegy levét*.

Ön természetesen nyugodtan ragaszkodhat az első és közismertebb változathoz.

Egedy Mária

B. J. budapesti olvasónk kérdezi, mit jelent a Vízhányó, a Cseppentő, az Iró, Mérő és a Tollas családnév.

A *vízhányó* a régi dunai hajózás egyik szakkifejezése. A Duna-ágak térsége régebben valódi útvesztő volt. A közlekedés sok helyen csak hajóval volt lehetséges. Ezek akkoriban még fából készültek. A hajó rakodóterében állandóan szabadon tartottak egy könnyen hozzáférhető helyet, ahonnan a hajóban összeszüremkedett vizet egy vízmerő lapáttal, az ún. szapollal vödrökbe merték, majd a Dunába öntötték. Ám *vízhányó*nak nevezték a hajótulajdonosnak azt az alkalmazottját is, aki itt teljesített szolgálatot. A *Vízhányó*k őse tehát erről a beosztásáról kapta a nevét.

A *Cseppentő* nevet hallva először mindenki a gyertyakészítés régi, kisipari módjára gondol, de a régi faggyúgyertyát nem cseppentéssel, hanem bemártással vagy öntéssel készítették. De nézzük ezeket a szólásokat: „Ha nem csurran, cseppen", „Nem csurrant, csak cseppent". Ez utóbbit olyan emberre szoktuk mondani, aki nem bőkezű, hanem fukar, szűkmarkú. Íme, már meg is van a *Cseppentő* név eredeti jelentése!

Az *Iró* családnév, melyet régiesen rövid *I*-vel írunk, nem a szépírói tevékenységre utal. A régi nagy kiterjedésű legelőket valamikor a nemesi közbirtokosság kezelte. Ennek a vezetőségében működött többek között egy „tollas" vagy „író" és tizenkét „mérő". Az előbbi kettőt ma irodatisztnek vagy jegyzőkönyvvezetőnek neveznénk. A mérők feladata pedig az volt, hogy nyílvetéssel évenkint sorsolásszerűen elvégezzék az erdők és a kaszálók szétosztásának munkáját. Nos, innen származnak az *Iró*, *Tollas* és a *Mérő* családnevek!

Ladó János

Tartalom

Két válasz...B/II, A magyar nyelv hetén (Sarlós István beszédéből) 1, *Lehner János:* Gyakorlatilag 1, *Kadosa Árpád:* Oh, azok a sajtóhibák! 1, *Lőrincze Lajos:* A nyelvművelő közönségszolgálatról 2, (cs): Szahara 2, *Győri Anna:* A filmtolmács 2, *Sebestyén Árpád:* Az egyszeri egyszerű ember 3, *Rácz Endre:* Változó nyelvünk a változó világban 4, *Simon Zoárd:* A neofitától a renegátig 5, *Szilágyi Ferenc:* Ugyanaz – versben 7, *Szabó Géza:* Nyelvi alkalmazkodás 8, *Ábrahám Imre:* Íratlan kódex 8, *Bokor József:* Újdonságok a tanítójelöltek anyanyelvi képzésében 9, *Farkas Márta:* Fiúk–lányok kapcsolata – szavakban 9, *Karcsay Sándor:* Hivatalos vagy hivatali? 10, *Pusztai István:* Ki csap be kicsodát? 10, *G. Varga Györgyi:* Ismét veszélyben a magánhangzók időtartama! 11, Figyelmező 11, *Ruttkay István:* Magyar nyelvpótlékot! 12, *Katona Rezsőné:* Még egy Kazinczy... 12, Pontozó 12, *Victor András:* Fül kérdése is 14, *Posgay Ildikó:* Helyesírásunk dzsinnje 15, K. M.: Szemle: 15, *A. Molnár Ferenc:* Mészöly Gedeon: Népünk és nyelvünk 16, *Tolcsvai Nagy Gábor:* Szabó T. Attila: Nép és nyelv 16, *L. L.:* Szabó T. Attila: Nyelv és irodalom 16, Postaláda B III. *Szepesy Gyula:* Vidám sarok B/III. *Demény Ottó:* Anyanyelv B/IV.

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA SZAKKÖNYVTÁRA

A magyar nyelv hetén

Részletek Sarlós Istvánnak Székesfehérváron tartott megnyitó beszédéből

A magyar nyelv ünnepi hetének megrendezése arról tanúskodik, hogy a kultúra sohasem szorulhat háttérbe, mert jelenlétére a társadalomnak éppúgy szüksége van, mint az élőlényeknek a levegőre és a vízre.

Az emberek tudásra, ismeretekre vágynak. Az arra illetékesek kötelessége, hogy az így keletkezett igényeket kielégítsék. Ezért nem mindegy, hogy aki beszél, vagy írásban fejti ki a véleményét, érthetően teszi vagy sem. Az írástudók felelőssége mindazokra vonatkozik, akiket munkakörük, vezetői szerepük arra kötelez, hogy előadásokat tartsanak, nyilatkozzanak, vagy éppen csak beszélgessenek az állampolgárokkal. Nekik két dologhoz kell érteniük, ahhoz, amiről beszélnek, és ahhoz, aminek segítségével közlik a gondolataikat: a magyar nyelvhez.

A szép, ízes magyar beszéd nem lehet a nyelvészek kizárólagos joga, és nem is az. Mindazoknak, akik gondolataikat, vezetőtestületek határozatait és terveit szóban vagy írásban közlik a nyilvánossággal, erkölcsi, politikai kötelességük, hogy szépen, helyesen beszéljenek magyarul.

A hibás nyelvhasználat a legszebb gondolat befogadását is megnehezíti. A beszéd folyamatában elkövetett hibák olykor azt sugallják a hallgatónak, hogy ne a mondanivalóra, hanem a szónok nyelvi hibáira ügyeljen, azokat számolja, azok alapján alkosson véleményt a beszélőről.

Gondolom, mindenki találkozott már azzal az esettel, amikor az előadó személytelenné vált. Engem nagyon zavar, amikor valaki a többes szám első személyében nyilatkozik. Így mond véleményt: „Nekünk az a benyomásunk, hogy…"; „Mi nem helyeseljük, hogy…". Ha nem tudom, ki van vagy kik vannak a „nekünk" és a „mi" mögött, a beszélőt valakik közvetítőjeként kezelem. Csakhogy, ha üzenni akarok másoknak, elmondom a véleményem, ha pedig úgy látom, ennek nincs értelme, akkor hallgatok. De van a személytelenségnek egy még furcsább formája: „A minisztérium álláspontja szerint"; „Az osztály úgy látja". Mindkét megnevezett intézmény gyűjtő fogalomként szerepel; ezeknek azonban nincs önálló gondolatuk vagy véleményük. A rájuk való hivatkozásnak akkor van értelme, ha a felszólaló arra utal, hogy a miniszternek vagy helyettesének az az álláspontja… A többes szám azt is érezteti, hogy „nem az én véleményemről van szó, hanem a miénkről – tehát engem hagyjatok békében".

Hány, de hány alkalommal halljuk a rádióban is, hogy „megfogalmazódott" egy jó terv. Milyen jó is lenne, ha e tervek csak úgy maguktól megfogalmazódnának: nem kellene dolgozni, és ha rossz a terv, akkor nem a tervért felelős embert hibáztatnánk, hanem magát a tervet – miért fogalmazódott meg rosszul.

Nekünk magyaroknak súlyosabb a nemzeti nyelvünk védelmében vállalt kötelességünk, mint más népeknek. Ne feledkezzünk el róla, hogy nemcsak a hazánkban élő csaknem 11 millió ember által beszélt nyelvet kell ápolnunk, hanem a határainkon kívül élő, magyarul beszélő és magyarul gondolkodó emberek nyelvét is. Úgy vélem, hogy a más nyelvi közösségben élő embert akkor fenyegeti igazán az anyanyelvétől való elszakadás, ha más nyelven kezd gondolkodni. Ezt megelőzendő akarunk minden határainkon kívül élő magyarnak, köztük sok volt honfitársunknak, segítséget adni, hogy megőrizzék és műveljék anyanyelvüket.

Gyakorlatilag

Divatszavak feltűnnek, elterjednek, majd gyakran feledésbe merülnek. Vannak olyanok is, amelyek szívósan tartják magukat. Ilyen a *gyakorlatilag* határozószó. Mindenre jó, pedig sokszor – semmire se jó. Fölösleges töltelék, a mondanivaló akkor is érthető, ha elhagyjuk ezt a szóbálványt.

Rövid idő alatt ilyeneket hallottam 1982-ben a rádióban. Időjárásjelentés: „*Gyakorlatilag* mindenütt esik az eső." Tehát: mindenütt esik az eső. – „Lengyelországban *gyakorlatilag* befejeződött az aratás." Elég lett volna: befejeződött az aratás. Híradás: A romhányi kerámiagyárban áttértek a földgáztüzelésre. A befektetés 48 millióba került. A riporter kérdése: „*Gyakorlatilag* megérte-e a befektetés". A válasz: „Igen!". További kérdés: „Megtérül-e a befektetés?" A válasz: „*Gyakorlatilag* megtérül."

A televízióban is divatozik ez a szó. Kormányhatározat eredményeképpen 1983. január elsejével megszűnik az ÁFIT. Gazdasági kistársulások veszik át szerepkörét. Kérdés: „Előnyös-e ez az intézkedés?". Az igazgatóhelyettes válasza: „Sok függ a végrehajtástól, annyi azonban bizonyos: *gyakorlatilag* előnyös lesz a változtatás".

A fenti példák szemléltetően mutatják, hogy miképpen szorítják ki a semmitmondó divatszavak azokat, amelyek az árnyaltabb szóhasználatot vannak hivatva megvalósítani. Ilyen határozók: *voltaképpen, tulajdonképpen, általában, nagyobbrészt, nagyjában* stb. Leghelyesebben akkor járunk el, ha ezt a határozószót „gyakorlatilag" mellőzzük.

Lehner János

Óh, azok a sajtóhibák

A fenti címen jelent meg az Édes Anyanyelvünk folyó évi 2. számában egy rövid cikk a sajtónkban előforduló nem csekély számú sajtóhibákról, illetve félreértésekről. Ebből idézek:

„Az Élet és Tudomány egyik tavalyi számában egy fénykép alatt ez a szöveg olvasható: Kazinczy *múzeuma* Széphalmon. Még a vak is láthatja azonban, hogy Kazinczy *mauzóleuma* tekint felénk. Nem is kell magyaráznunk, hogy a *mauzóleum* díszes síremléket, a *múzeum* emléktárgyak gyűjteményét jelenti".

Ez valóban nem szorul magyarázatra. Bevallom, én nem láttam a fényképet, a cikkíró valószínűleg nem látta belülről az épületet –, Marcali elég messze van Széphalomtól. De úgy vélem, a megrovás indokolatlan, mert középütt az igazság: *mauzóleumot* építettek, de azt *múzeumnak* rendezték be; benne emléktárgyak gyűjteményét láthatjuk – igen szép, megtekintésre feltétlenül érdemes összeállításban –, Kazinczy emlékének pedig az épület előtti kertben lévő sírjánál áldozhatunk kegyelettel.

Kadosa Árpád
(Esztergom, Vár u. 1.)

A nyelvművelő közönségszolgálatról

(Elhangzott a rádióban, Lőrincze Lajos Édes anyanyelvünk sorozatában)

Már régóta készülök rá, hogy egy névtelen levélre válaszoljak. Ezt írja egy miskolci hallgató: „Szeretném tudni, valóban szívesen veszi-e azt a sok levelet, amit kap. Nehezen tudom elképzelni. Sok fölöslegeset tudnak kérdezni az emberek. Bizonyosan van fontosabb dolga is, mint ezekre válaszolni."

Levelét nem írta alá: nyilván tapintatból, figyelmességből, hogy megmentsen a válaszadás kötelezettségétől. De kérdése olyan, hogy érdemes rá néhány percet szánni.

Azt aligha kell különösen bizonygatnom, hogy örülök a rovatunkhoz érkezett leveleknek. Ahogy – gondolom – mindenki szívesen veszi, ha munkájának valamilyen eredményéről vagy visszhangjáról értesül. Jó érzés olvasni, hogy ez vagy az az előadás tetszett, de azt is jó tudni, ki mivel nem értett, nem ért egyet. Különben hogyan tudná az ember, hogy mit kellene még jobban kifejteni, megvilágítani. S ami a kérdéseket illeti, pontosan tükrözik ezek a levélírók nyelvi ismereteit, megmutatják a mai nyelvi gondokat, nyelvi ízlésünk, nyelvszemléletünk mai állapotát; megjelölik tehát azt a területet is, amellyel többet kell foglalkoznunk.

Nem jelentéktelen az a tény sem, hogy egy széles körű nyelvőrködő társaság állandóan figyeli nyelvünk újabb fejleményeit, olvassa árgus szemekkel a napi sajtót, figyeli a rádiót, s megfigyeléseiről, tapasztalatairól hírt ad egyik vagy másik nyelvművelő fórumnak, így az Édes anyanyelvünknek is. Ez nagyon hasznos még akkor is, ha a kipécézett jelenségek megítélésében nem áll mindegyik levélíró szilárd talajon.

Különösen öröm, ha fiatalok írnak gondjaikról, megfigyeléseikről. Olyan is megtörtént, nem is egyszer, hogy szolgálati idejüket töltő fiatal katonák kértek felvilágosítást, vagy nyelvi vitájukban való döntést. Ki ne válaszolna szívesen ilyen levelekre?

Jó érzés azt is tapasztalni, hogy egy-egy levelező megfogadja a jó tanácsokat: beszerzi a helyesírási szótárt, elolvas egy-két nyelvművelő könyvet; megtanulja, hogy nem elég, ha csak a maga jó (vagy jónak érzett) nyelvérzékére támaszkodik.

Mi az, aminek nem örülök? Például – a névtelen leveleknek! Szerencsére nem sokat kapok belőlük. De mitől is fél az, aki nem meri, nem akarja nevével vállalni nyelvhasználatunkról való véleményét? Ha nem óhajtja, hogy személy szerint említsem a rádióban adott válaszomban, úgysem teszem. Nem örülök annak a levélírónak se, aki úgy kezdi, hogy döntésemet kéri egy vitában, majd elmondja a maga nagyon határozott véleményét, hozzátéve, hogy csak tudatlan, ostoba ember állíthat olyan képtelenséget, mint vitapartnere. Most tessék ilyen levélre örömmel válaszolni! Az se jó, ha valaki nagyon türelmetlen, s ha egy-két hét múlva nem kap választ, már állampolgári jogokra és kötelességekre hivatkozik, s feljelentéssel fenyegetőzik. De ilyen se sok volt harmincéves gyakorlatomban. Persze hogy nagyon felszaporodnak néha a levelek. Persze hogy vannak köztük kevésbé érdekesek is. De olyan levél is akad, amelyre igazán csak több kötettel lehetne válaszolni. De hát ez már munkánk tárgyából, jellegéből következik.

S aki nyelvészeti, nyelvi dolgokban tanácsadásra vállalkozik, gondoljon büszkén arra, hogy olyan elődje volt, mint az Akadémia egykori főtitkára. Arany János 1871-ben levelet kapott az ipolysági gyakorló táborból Sipeki Balás Géza tartalékos hadnagytól. Döntse el vitájukat. Arra a kérdésre: *fát veszesz?* mi a felelet: azt *keresek* vagy azt *keresem?* Arany készségesen megadta a választ. A jó felelet: azt *keresek*. Mert az *azt* névmás itt a *fát* helyén áll. „Más volna e kérdésre: megtaláltad *a* fát? mert erre így felelnénk: *azt* keresem. Tisztelettel, Pest, 1871. nov. 6., alázatos szolgája, Arany János."

Szahara

A gyűlésen, némi unszolásra, öten szólaltak fel. Hárman jószerint azt motyogták el, amit az előadó. Csak valamivel rövidebben, ám annál rosszabbul. Gyatra cikkek közhelyeit idézgették, nagy küszködés közepette. Akadt mégis két hozzászóló, akinek volt mondanivalója. Látszott, gondolkodnak a dolgokon. De ők sem tudták elmondani, amit akartak. Belegabalyodtak a mondatok hurkaiba, és nem voltak képesek kikászálódni belőlük. Keresték a megfelelő kifejezést, de nem találták, és kínosan nyököngtek. Végül ők is belemenekültek a közhelydzsungelbe, és ott védőn meghúzták magukat. Miként vándornak a Szaharában a szomjat oltó víz, olyan üdítő lett volna, ha megszólal végre valaki értelmesen, szépen, magyarul. De erre nem volt remény. A nyelvínség végtelennek tetsző sivatagjában toporogtunk. **(cs)**

A filmtolmács

Életünk természetes velejárója ma már a televízió. S ki ne venné természetesnek azt is, hogy egy-egy külföldi színész a képernyőn magyarul szólal meg. Arra ritkán gondolunk, hány ember szorgos munkája van mindemögött. A filmek végén gyakran halljuk: magyar szöveg *Karsai Lucia*. Hivatásáról beszélgetünk.

Hogyan lesz valakiből szinkrondramaturg?

– A kezdethez egészen gyerekkoromig kell visszamenni. Anyám magyar volt, édesapám olasz diplomata, így születésemtől két „anyanyelvet" örököltem. A rokonságtól még megtanultam az angolt, a németet és a spanyolt. Ez volt az alapom.

Miként kezd hozzá egy film fordításához?

– Minden filmhez küldenek egy forgatókönyvet, először ezt olvasom át, majd befűzöm a filmet, és a forgatókönyv szövegét összevetem a filmével. Gyakran előfordul, hogy egyes részletek kimaradnak, változnak a forgatás során, ezt bejelölöm. A nehezebb munka ezután kezdődik. Vannak apróbb trükkök, amik segítenek. Ilyen például, hogy ha a színész zárt szájjal kezd beszélni, akkor a magyarban is egy olyan szóval kell indítani, ami zárt kezdetű. Fontos, hogy a szünet ugyanoda essen, ahol az eredetiben. Illúziókeltő az is, ha a személynevet, városnevet eredetiben meghagyom. Említek egy másik példát is: az egyik filmben azt mondta a főszereplő „I love him". Rengeteget törtem a fejem, mi lenne a legjobb. „Én szeretem őt" – nem jó; „Őt szeretem" – nem, ez sem az igazi. Végül kipattant az „isteni szikra": „I-má-dom!". Pont ugyanúgy lehet rá formálni a szájat, mint az angolban.

Minden nyelvnek megvannak a sajátos kifejezései, humora, szólásmódja. Hogyan lehet ezt magyarra átültetni?

– Jó, ha a fordító sok nyelvet beszél, de a legfontosabb, hogy a magyart tökéletesen tudja. Ennek szükségességét leginkább akkor érzi, ha valami sajátos nyelvi kifejezést kell lefordítani. Itt is említek egy példát. Az olasz tengeri nép, közmondásaikat ez is meghatározza. Nemrégiben

Az Egyszeri egyszerű ember

Egy pedagógiai pályaművet közreadó kötetben középiskolai tanulók dolgozataiból gyűjtött hibák között bukkantam az alábbi példákra: „Az *egyszerű* ember elment világgá". Csakhogy a dolgozatíró a mesék egykori, tehát *egyszeri* emberét akarta említeni. Egy társának önéletrajzából meg ezt idézhetjük: „*Kétkezű* munkás gyermeke vagyok". – Bizony ez így csak azt jelenti, hogy a szóban forgó apának megvan mind a két keze, nem félkezű. A kifejezni kívánt fogalom: *kétkezi* munkás, tehát fizikai dolgozó. A harmadik példa szerint a cápa és a hozzá hasonló tengeri állat „*Mélyvízű* ragadozó". Ami persze csak úgy lenne igaz, ha a cápa birtokolná a mély vizet, enélkül csak *mélyvízi* ragadozóról beszélhetünk.

Látni való, hogy a diákok két melléknévképzőnket keverték össze: a valamivel ellátottságot kifejező *-ú, -ű* meg a valahova, valamihez tartozást kifejező *-i* képzőt.

A vétség nem marad meg az iskola kapuin belül. Egy rádióamatőrről az újságban ezt olvastam: „Kathy Sándor angol *nyelvű* vizsgával már a nemzetközi forgalomban is dolgozik". Itt sem arról van szó, hogy valamilyen vizsga angol nyelven zajlott le, hanem *angol nyelvi,* az angol nyelvtudást igazoló állami nyelvvizsgáról. Egy másik helyen a 30 éves NDK sikereiről ezt írják: „Jelentős az NDK termelése a mezőgazdasági gépgyártás, külszíni *fejtésű* berendezések, daruk, kotrógépek gyártása területén". Ez így azt jelentené, hogy a berendezéseket külszíni fejtéssel termelik. Helyesen: külszíni *fejtési,* tehát ilyen munkához készített berendezéseket gyártanak.

Természetesen, nemcsak az *-i* helyén jelentkezik hibásan az *-ú, -ű* képző, hanem megfordítva is. Ezt igazolják az alábbi példák. Egy hivatalos jellemzésben így dicsértek meg valakit: „*Széles köri* olvasottsággal rendelkezik" – e helyett: *széles körű.* A televízióban hallottuk egyik hídunkról: „A *vasszerkezeti* híd a második világháború előtt épült". Világos, hogy *vasszerkezetű* lett volna helyénvaló. A Füles egyik, szeptemberi számában ezt olvastam: „A hallgatás a bírálat ősi és mély *jelentési* formája". Itt is a *jelentésű* szóalak kárára hibázott a fogalmazó. Végül még egy példa annak bizonyítására, hogy milyen széles körben terjed e vétség: egy nyelvtudományi tárgyú tanulmány lektorálásakor írtam ki ezt a példát: „A mondatrészi szerep és a *szófajúság* keresztezi egymást". Bizony, a nyelvész szerzőnek is elaludt a figyelme, mert helyesen a *szófajiság* illik bele a szövegbe. S hogy nem egyszeri botlásról van szó, idézhetjük tőle a másik mondatát is: „A *szófajúság* itt egyáltalán nem, vagy csak mellékesen jön számításba."

A két képzőfajta összekeverését nemcsak a felületesség, a figyelem hiánya okozza. Jelentésükben van bizonyos átfedés: az orosz vagy angol *nyelvi* óra az iskolában vagy tanfolyamon gyakran valóban orosz vagy angol *nyelvű* is egyben, ha egészében és kizárólag az idegen nyelven folyik. A román vagy délszláv *nemzetiségi* közösségek valóban ilyen *nemzetiségű* emberek. Az értelmező szótár szerint két állam közös megegyezése lehet *kétoldali* szerződés vagy *kétoldalú* szerződés egyaránt.

Mindez azonban csak magyarázza, de nem menti a vétséget. A nyelv finom különbségtételeinek érzékelése és érzékeltetése anyanyelv-elsajátításunk igazi fokmérője.

Sebestyén Árpád

Kaján értelmező szótára

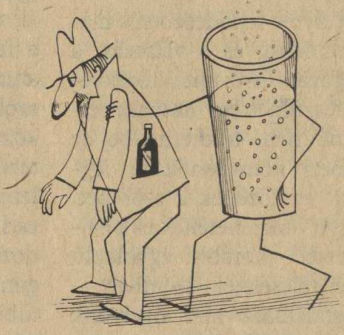

KÍSÉRŐSZÓDA

vettünk át egy rövidfilmet, ahol a szó szerinti fordításban a narrátor azt mondja: „Ez olyan, mintha lyukat fúrnál a vízbe." Gondolom, a magyar nézők megérthetnék a nyersfordítást, de nem lenne meg a hangulata. Mi erre azt mondjuk: „Falra hányt borsó."

A nyelvek között van-e különbség aszerint, hogy egyiket vagy másikat könnyebb szinkronizálni?

– Nem, nem hiszem, ami engem illet. Inkább a színészekre rónak eltérő nehézségű feladatot. Az olasz nyelv például sokkal temperamentumosabb, mint a miénk, így egy levegővételre több szótagot kell kiejtenie a színésznek. Itt megintcsak előbukkan a szakma játékossága. Amikor Anouilh Antigoné című filmjét németről fordítottam, volt egy rész, ahol Mádi Szabó Gábornak egy egész oldalnyi szöveget kellett volna lélegzetvétel nélkül elmennydörögnie. Először egymagam próbáltam ki a vágószobában. Addig-addig pörgettem a magyar szöveget, amíg úgy találtam, ennyit el lehet mondani egy szuszra. Úgy érzem, színészi vénát is kíván ez a szakma.

Fordít a Pannónia Filmstúdiónak is. Melyik a könnyebb?

– Valamivel egyszerűbb a televízió. Kisebb a képernyő, s többségében még feketefehérben nézik a műsort.

Mennyiben befolyásolja a szinkront, hogy színes a kép vagy sem?

– Rengeteget számít. Jobban kell a szájmozgásra ügyelnem, ha kontúrozott a száj. Rúzsos száj világos kerettel a legkisebb bakit is kiadja. Legkönnyebb például a bajuszos, szakállas színészt szinkronizálni. De még ezen kívül is sok minden befolyásolja a fordító munkáját. A gesztusok is nagyon fontosak. A magyar szónak pont ahhoz a kézlegyintéshez, asztalra csapáshoz, mit tudom én még mihez kell igazodnia.

Magánéletben, mint egyszerű néző mennyire figyeli kritikus szemmel a kollégák munkáját?

– Foglalkozási ártalom, de én már nem tudok csak néző lenni. Minden film nézésekor csak a szájmozgást figyelem: én ezt nem így csináltam volna, vagy: jé, ez milyen jó volt most itt! Az egyik orosz kollégám mondta egyszer: „Én már csak színházba szeretek járni, mert ott a színészeknek egyszerre mozog a szájuk." Hát valahogy így vagyok vele. Mégis nagyon szeretem ezt a munkát. Amikor elkezdek dolgozni, benne élek, alig várom, hogy visszatérhessek a szereplőkhöz. Otthon mosogatás közben, vagy buszon közlekedve is bennem motoszkál egy-egy nehezebb mondat, amivel aznap nem sikerült igazán megbirkóznom. Előfordul, hogy esti tévénézés közben ugrik be, mi lenne a legjobb megoldás. Ilyenkor feljegyzem és másnap rápróbálom a filmre. Nagy élvezet számomra mindez, ha nekem kellene fizetnem, hogy csinálhassam, még akkor is vállalnám.

Sok sikert és további szép magyar szövegeket kívánunk Önnek és magunknak.

Győri Anna

NYELVÜNK VILÁGA

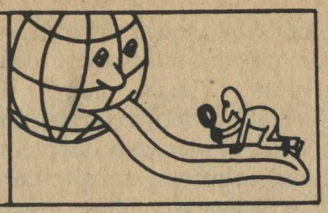

Változó nyelvünk a változó világban

Mint a latin szállóige mondja: „Tempora mutantur, nos et mutamur in illis", azaz változnak az idők, és mi is változunk bennük, vagy ahogy Jókai magyarította: „Változnak az idők, változnak az emberek". Amikor nyelvi változásokról beszélünk, nem téveszthetjük szem elől az emberben mint társadalmi lényben lezajló változásokat.

A nyelv fejlődésében a maradandóság és a változás, a megőrzés és az újítás törekvései feszülnek egymásnak; nélkülük nem tölthetné be az emberi kommunikáció legfőbb eszközének a szerepét. A nyelv történetének ez a hajtóereje – korábbi egyoldalú elképzelésekkel szemben – megtalálható mai nyelvünk szinkrón állapotában is, hiszen ez csupán egy állomás nyelvünk fejlődésében; statikusnak, nyugodtnak látszó felszínét dinamikus mozzanatok fodrozzák: kiavuló és keletkező nyelvi formák, a visszalépés és az előremutatás tendenciái, átmeneti jelenségek árulkodnak a mélyben munkáló erőkről.

Ezek az erők: a korunkra jellemző markáns gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális átalakulás, a tudományos és technikai forradalom, a tömegtájékoztató eszközök jelentőségének ugrásszerű megnövekedése, a mindennapok életének felgyorsuló ritmusa, párosodva társadalmunk egészének az átrétegeződésével: mind-mind a változás tendenciáit hozzák előtérbe.

Ismeretes, hogy az említett tényezők legközvetlenebbül, legérzékelhetőbben a szókincs változásaiban tükröződnek. Az új fogalmakat új szavak öltöztetik nyelvi köntösbe, mint például a *szabadidő-ruha, termékváltás, szervátültetés, jövőkutatás.*

Örvendetes dolog, hogy az utóbbi évtizedben nyelvtudományunk – más társtudományokkal együtt s részben azok hatására – kezd felfigyelni olyan új jelenségekre is, amelyeknek összefüggése a felsorolt tényezőkkel nem annyira szembeszökő, mint a szókincs esetében, hanem közvetettebb és bonyolultabb. A napjaink életét jellemző nyelvi magatartásformákra, ezek ingadozásaira, módosulásaira gondolok itt. Folyóiratunk is többször foglalkozott már a köszönés és megszólítás bizonytalanságaival, a közéleti szereplés nyelvi gondjaival, a bürokrata stílussal, a nyelvi sznobizmussal, az ifjúsági nyelvvel s a nyelvi magatartás más formáival.

A nyelvi magatartásformákat befolyásoló tényezőkénél is összetettebb és bonyolultabb az a hatás, amely mai magyar nyelvünk grammatikai rendszerének a változásait hívja életre.

A grammatikai változások egyik része jól érzékelhetően kapcsolódik a társadalmi és az ezzel összefüggő nyelvi átrétegeződéshez. Tájszókkal és szakmai kifejezésekkel bővül a köznyelv szókészlete. A szaknyelvnek persze nincsen külön nyelvtani rendszere, annál inkább van az egyes nyelvjárásoknak, így ezek a köznyelvnek a grammatikáját is befolyásolhatják.

A köznyelv grammatikai rendszerében pozitív nyelvjárási hatásként értékelhetjük például a hasonlító határozó *-nál, -nél* ragja helyén a *-tól, -től* ragnak egyre szaporodó használatát *(nagyobb az apjánál ~ nagyobb az apjától)*. A *-tól, -től* ragnak ilyen szerepét nyelvünk már régóta ismeri, csakhogy efféle használata egy időre leszorult a nyelvjárások szintjére. Újból való felszínre kerülése, mármár köznyelvivé válása azért is örvendetes, mert a *-nál, -nél* – sok más jelentésben is – túlontúl sűrűn szerepel beszédünkben.

A nyelvjárások felől azonban kedvezőtlen hatások is érhetik a köznyelv grammatikáját. Például egyes nyelvjárások *fáj a lábai* típusú nem egyeztető szerkezeteinek a köznyelvbe való beszivárgása sérti ennek normáját; vö. „a félidő utolsó *percei* ismét a fehérváriak fölényét *hozta*" (Népsport 1980. szept. 7. 3; a sportsajtó különösen bővelkedik az efféle példákban). – Az úgynevezett suksüközés részben szintén nyelvjárási gyökerű, ám korábbi eluralkodásában más tényezők is közrejátszottak; szerencsére már kiszorulóban van, köznyelvi használatát és használóját társadalmunk negatívan értékeli.

A nyelvjárási formák behatolásán kívül nagy figyelmet érdemelnek azok a nyelvtani változások is, amelyekben két ellentétes tényező hatását érzékelhetjük, mégpedig a beszélőnek egyrészt a minél pontosabb, precízebb, hatásosabb közlésformára, másrészt a minél takarékosabb, gazdaságosabb kifejezésre való törekvését.

Az elsőnek említett törekvéssel kapcsolatos az új keletű névutók elszaporodása, más régebbi névutók, illetőleg a ragok rovására; ilyen friss névutó például az *alapján, területén, ügyében.* Legújabban az *okán* névutó divatozik, Sebestyén Árpád írt róla folyóiratunk ez évi 1. számában.

A felsorolt és más hasonló névutók, névutós szerkezetek nemegyszer árnyaltabban fejeznek ki elvont viszonyokat, összefüggéseket, mint a régebbiek vagy éppen a ragok. Emellett – mint a ragos formáknál hosszabb alakokat – erőteljesebb kifejezőeszköznek is tekintheti őket a beszélő. Mindezen felül a környező indoeurópai nyelvek hatása is belejátszhat terjedésükbe: nyelvünk európaivá válásának egyik velejárója, hogy a szintetikus formákat kedvelő magyar nyelv egyre több analitikus, részletező kifejezésmódot fogad magába. Erre vallanak az úgynevezett terpeszkedő kifejezések is (pl. *bírálatot gyakorol* az egyszerűbb *bírál* helyett). Persze a fölös névutózás meg a terpeszkedő kifejezések használata magatartásbeli mozzanatokkal is összefügg: bizonyos fontoskodással, sőt bürokratizmussal.

A precízebb, szabatosabb kifejezésre törekvés mutatkozik meg a többes számú formák előretörésében, jóllehet nyelvünk eredendően egyesszám-párti (pl. *a magyar és a német nyelvek* a hagyományos *magyar és német nyelv* helyett). Ide tartozik a *-t, -tt* képzős igenévi jelzők kedvelése a korábban szokásos *-ó, -ő* képzősek helyén; pl. „Itthon is fellép a külföldön sikerrel *szerepelt* együttes". Ez utóbbi jelenségről, előnyös és hátrányos megnyilvánulásáról már szóltam folyóiratunk 1981. évi 2. számában, „Alkotott és kiállított személyiségek" címmel.

Ami a másik említett tendenciát, a minél gazdaságosabb, minél tömörebb kifejezésre való törekvést illeti, erre szép példákat találunk a szóalkotás területén. Mai nyelvünkben – más szóalkotási módok rovására – mértéktelenül elszaporodtak a szóösszetételek, ezek olykor irdatlan hosszúságukkal rínak ki (pl. *gépkocsinyereménybetétkönyv-sorsolás*). A szóösszetételek sorában azonban létrejött s egyre jobban terjed egy olyan típus, amely éppen tömörségével hívja fel magára a figyelmet, tudniillik az úgynevezett jelentéssűrítő összetétel, amely egyidejűleg sok jelentéselemet foglal magába. Ilyen például az *esőház* ('olyan, rendszerint fából készült, kunyó-

hószerű építmény, amely a kirándulóknak védelmet nyújt az esővel szemben') vagy a *fénysorompó* ('olyan fényjelzés, amely a közút és a vasút kereszteződésében a sorompót helyettesíti'). Szaporodásuk a nyelvi változásoknak pozitív jelenségei közé tartozik, mert tömörségük mellett nemegyszer stilárisan is színesek. Nem véletlen, hogy a költői nyelv is kedveli a szóalkotásnak s egyúttal a képalkotásnak ezt az eszközét. Ilyen például Arany Toldijában a *hírvirág* vagy Adynál a *Tűz-ország;* Juhász Ferenc és Nagy László is szívesen él a képalkotásnak ezzel a módjával.

Ugyancsak az említett tendencia, mindenekelőtt az egyre szaporodó intézmények rövid megnevezésére való törekvés hozta létre a mozaikszók alkotásának máig sem lankadó divatját. Szinte a szemünk láttára lett írásbeli rövidítésből mozaikszóvá például a *gyes*. A mozaikszók alkotása, ha ízléssel és nyelvünk hangtani törvényeinek megfelelően megy végbe, továbbra is értékes eszköze lehet a szóbeli és írásbeli kommunikációnak.

A tömörítő, egyszerűsítő tendenciának a mondatszerkesztésben való lecsapódásai már nem mindig örvendetesek. Káros lehet a meggondolatlan egyszerűsítés például a birtokos szerzetekben, ahol a *-nak, -nek* rag nyelvünk törvényei szerint többnyire valóban elhagyható *(Pistának a könyve = Pista könyve)*. Csakhogy a rag elhagyása olykor félreértést, kétértelműséget okozhat, így a *Pista és Miklós húga* kifejezés kettőt jelenthet: *Pistának és Miklósnak a húga* vagy *Pista és Miklósnak a húga*. Ezen a már régóta számon tartott hibán túl napjainkra odáig fajult a helyzet, hogy a rag indokolatlan elhagyása nyelvtanilag teljesen szabálytalan, torz szerkezettípusokhoz vezet. Így például az elhagyott rag magával rántja az egyébként szükséges névelőt is: „Kajári és az ügy negyedrendű vádlottja ... együtt dolgoztak *az akadémiai bizottság várban levő székházában*" (Veszprém m. Napló 1983. ápr. 14. 4). S ami még nagyobb hiba, a rag elmaradása esetén is megjelenik a névelő: „Nagy figyelemmel olvastam *Csákváry Margit a zajról szóló írását*" (Magyar Nemzet 1980. márc. 4. 9). De mindezeken túltesz teljes szerkesztetlenségével ez a mondattípus: „az egri székesegyház átépítése *az a főpap nevéhez* fűződik, ki a király közeli munkatársa volt" (Turista Magazin 1982. dec., 8.).

Tehát hogy a vázolt külső és belső tényezők komplex hatására mai nyelvünk telides-tele van változó és átmeneti formákkal, azt nem csupán a szókészletnek és a nyelvi magatartásformáknak, hanem az állandóság megőrzésére leginkább hivatott grammatikai szerkezetnek az elmozdulásai is bizonyítják, még ha ezek olykor kifogásolhatók is.

Rácz Endre

A neofitától a renegátig

Régi írásokban gyakran találkozunk olyan idegen szavakkal, amelyek mára kikoptak a használatból, s ezért kevesen értik meg őket. A szabadságharc résztvevőinek emlékiratait adja közre a Küzdelem, bukás, megtorlás című szép könyv. Olvasásakor került szemem elé a *prozelita* szó. A jegyzet azt mondja róla, hogy „valaminek újsütetű, buzgó híve". Ám ez a jelentés a neofitához illik. Miután az Idegen szavak szótárában is ugyanerre a meghatározásra leltem – nyilván ezt vette át a jegyzetíró –, próbáljuk meg tisztázni ki is a *prozelita*, a *neofita*, a *konvertita*, a *renegát*. Tehát nézzük meg közelebbről a hitehagyás, elpártolás, pálfordulás fogalmát jelölő szavaink egyik csoportját. Nemcsak jelentésük rokon, hanem eredetük is: görög, latin származásúak, és a vallásos, egyházi szóhasználatból kerültek át az irodalmi nyelvbe, olykormáskor a köznyelvbe is.

Prozelitá-nak olyan pogány (nem zsidó) embert neveztek, aki fölvette a zsidó vallást. Tehát nincs pejoratív értelme, rosszalló jelentése a szónak (görögül közeledőt, jövevényt jelent), időbeliséget („újsütetű") sem sugall, hisz aki harmincéves korában lett prozelitává, az hatvanéves korában is prozelita maradt, és a buzgóságról se mond semmit. Az egyházi életben ma is járatos *prozelitizmus* szó már gáncsoló értelmű. Mikor az egyik felekezet a másiknak tagját minden eszközzel el akarja téríteni hitétől, hogy magának hódítsa meg, ez prozelitizmus, magyarul lélekhalászat.

Ismerős lelki jelenség, hogy valaki új pártba belépve, új csoporthoz társulva buzgóbbnak mutatkozik a régieknél, feledtetni kívánja múltját, származását, pápább akar lenni a pápánál. Ilyen túlkompenzáló a *neofita:* öntudatos, harcias, hangoskodó. A gyors történelmi változások korában vadul tenyésznek a gyönge jellemek. A görög szó újonnan plántált csemetét, friss cserjét jelent. Az egyházi nyelvhasználat új, felnőtt áttérőre, néha kolostori újoncra alkalmazta. De a köznyelvben elvesztette erkölcsileg semleges tartalmát, és az egyházi szakkifejezés rosszalló értelművé, morálisan megbélyegzővé változott. Ezért ne tévesszük össze a neofitát a prozelitával. Nem azonos a kettő.

Kaján értelmező szótára

ÖSSZEVONT HÁZFELÜGYELŐK

Dalos képesszótára

FEJ

Konvertitá-nak (áttértnek; a latin converto = fordít, fordul, megváltozik) eleinte az egyik keresztyén felekezetből a másikba áttérőt hívták. Ma a meggyőződését megváltoztató, pártot cserélő emberre is vág, de inkább tényt rögzít, mintsem erkölcsi minősítést. Bár a beszédhelyzettől függve korholó, illetve elismerő színezetet is kaphat. Ha a beszélő pártjához csatlakozva *konvertita* valaki, akkor ezzel azt fejezi ki, hogy jobb meggyőződésre jutott; ha az ő pártját hagyta el, akkor éppen ellenkezőképpen minősíti tettét.

Régen járatos szó volt még az *aposztata* (elpártolt, hitehagyott), például *Julianus Apostata*. Ma a köznyelv nem él vele. Eredetileg a hitehagyás három fajtáját jelölte: aposztata az a megkeresztelt, aki nem keresztyén vallásra tért át; az, aki magasabb egyházi rendből ment a világi életbe („kiugrott a reverendából"); és az a fogadalmat tett szerzetes, aki rendjét elhagyta.

Egyértelműen megbélyegző, sőt becsmérlő jelentésű az újlatin *renegát* szó. Azt a keresztyént nevezték hajdanában *renegát*-nak, aki az iszlámhoz pártolt. Törökké lett, mondták őseink. Manapság 'áruló' a *renegát*, aki hazáját, osztályát, pártját hűtlenül elhagyva az ellenséghez áll át.

Meggyőződés-cserére, pártállás-változtatásra – amikor *Saulus*-ból hirtelen *Paulus* lesz valaki – könnyen, gyorsan rásütjük, milyen fölháborító *pálfordulás*. A pálfordulás hírének rossz a visszhangja. Valamikor, ha pálfordulásról hallottak, nem gondoltak rosszra, eleink még nem a köpönyegforgatás szinonimájaként értették ezt a szót. Pusztán tényt rögzítettek vele, a meggyőződés változását. Az egyházi hagyomány nem is ítélhette el Pál apostolt azért, mert az egyház szervezőjévé vált, ez önellentmondás lett volna.

A *Saulusból Paulus* kifejezés történeti tévedésen alapul, mert úgy hitték, míg Pál keresztyénüldöző *farizeus* volt, addig *Saulus*-nak nevezték, majd megtérésétől kezdve *Paulus*-nak, így fejezve ki, hogy más, új ember lett. Ám a valóság nem ilyen regényes. Már születésekor két nevet kapott: a héber *Saul*-t és a latin *Paulus*-t. (Apjának megvolt a római polgárjoga, ez is ösztönözhette erre, de a kettős névadást sokan gyakorolták.)

Végül még egy keveset a *farizeus* szóról is, bár nem tartozik bele a *prozelita, neofita, konvertita, aposztata, renegát, pálfordulás, Saulusból Paulus* sorozatába. Viszont a pálfordulásnál látott jelentésváltozás jól megfigyelhető ebben a szóban is.

A *farizeusok* vallási csoportja a hagyományhűséget és az erkölcsi szigorúságot képviselte, ezért nagy tekintélynek örvendett. (A farizeus a héber 'elkülönültek' görögös formája.) Nekünk mégis a *képmutató* szinonimája. A Biblia kritikája („mondják, de nem cselekszik", „meszelt sírok") új értelmezést, értékelést alakított ki a farizeusokról, és az egyházi nyelvből ennek megfelelően ment át jelentése a köztudatba és a köznyelvbe.

Szavaink történetének bemutatása, jelentésmódosulásaik figyelemmel kísérése érdekes és értékes ismereteket ad, de nem befolyásolja a nyelvhasználatot. Ismerősünk pálfordulása, Saulusból Paulussá válása felháborithat akkor is, ha tudjuk, hogy Pál apostol nem damaszkuszi útja után lett Paulus, hanem mindig is az volt, illetve mindig az is volt. Szavaink mai értelmét, jelentését nem változtatják meg a történelmi adalékok. Aki képmutató, az farizeus marad ezután is. Ám egy szónak történetileg kialakult és rögzült jelentését sem forgathatjuk ki tájékozatlanságból vagy önkényességből. Tehát a prozelitát nem azonosíthatjuk a neofitával. Jobbára ritka szavakat vettünk szemügyre, kevesen és keveset használják őket, de talán éppen ezért nem volt érdektelen, haszontalan felidézni múltjukat.

Simon Zoárd

Éber szemmel, füllel

KÉT HIBA

Helikon könyvesbolt nyílik

Helikon könyvesbolt lesz a Sütő utcai Budapesten. A Fókusz bolthálózat új tagjának névadó ünnepségén, október 28-án, csütörtökön 11 órakor Keresztúry Dezső akadémikus mond ünnepi beszédet.

Mármint az, hogy hol nyílik könyvesbolt. Mert *budapesti Sütő utca* létezik, de *Sütő utcai Budapest?* És még egy hiba: Keresztury Dezső nevében rövid az u.

(Magyar Nemzet, 1982. okt. 24.)

Beküldte: Házy László
6726 Szeged, Alsó-Kikötő sor 7/B

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

ÚJÍTÁS?

Vajon nincsen a HUNGAROFRUCT–DÉLKER címkeíró szakembereinek HELYESÍRÁSI TANÁCSADÓ SZÓTÁRUK? Vajon a kereskedelemnek nem kell ügyelnie a magyar helyesírás szabályaira? Hány példányban népszerűsíti a HUNGAROFRUCT–DÉLKER a *meggybefőt*-et (a helyes *meggybefőtt* helyett)? Így aztán ne csodálkozzunk, ha a kisiskolások dolgozatukban rosszul írják a szót. Hiszen így látták, amikor segítettek otthonra bevásárolni.

Szabó T. Ádám

KIT KELL HELYETTESÍTENI?

Betegségem miatt több mint két hét óta járok rendszeres rendelőintézeti kezelésre. Ilyenkor mindig szemembe ötlik az egyik rendelő ajtajára kitett tájékoztató, amelynek nevetséges és egyúttal bosszantó szövege a következő:

„DR. LANTAI ILONA BETEGSÉGE ALATT *A BETEGEIT* SAJÁT RENDELÉSI IDEJÉBEN *HELYETTESÍTJÜK!*"

Itt tehát nem a beteg orvosnőt, hanem a betegeket helyettesítik.

A szóban forgó rendelő címe:

II. ker. Rendelőintézet, Reumaosztály (Kapás utca).

F. Kiszely Margit
Budapest

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Ugyanaz – versben

Nagy nyelvművészünk, „Zászló" című emelkedett szellemű verse korábban prózában is elkészült, mégpedig nem is itthon, hanem 1925-i európai útján, a franciaországi Grenoble-ban. Ott figyelte meg a lázasan lobogó (nyilván francia) zászlót, s úti jegyzeteiben, a Pesti Hírlapban adta közre megfigyelését, a lap 1925. szept. 6-i számában.

Mivel Kosztolányi Dezső eredendően lírikus volt, s prózáját is költőként írta, érthető, hogy majdnem az egész vers ott van már előttünk az 1925-i grenoble-i megfogalmazásban. De csak a nyersanyag – ámbár sokszor már a végleges, versbeli szavakkal és kifejezésekkel. Ami végül is a prózát – majdhogy nem prózaverset – verssé, költészetté emeli, az a gondolati többlet még hiányzik belőle. És hát persze a forma, a ritmus sem közömbös, ami az apostollá magasodó, lázasan lobogó zászló néma szónoklatát szemmel-füllel érzékelhetően közelünkbe hozza.

Lássuk előbb a prózai feldolgozást (a költő útijegyzeteinek „Európai képeskönyv" címen 1979-ben kiadott kötetéből):

„Egy zászló.

Ott lengedez a hegytetőn, éjjel-nappal, szemben velem, s nézem, csodálkozom rajta. Rúd és vászon, de sem rúdja, sem vászna nem használható semmire.

Csak lobog a szélben, izgatottan, eszményi hevülettel, hirdet valamit, lázasan, önmagát emésztve beszél, mint valami sovány politikai szónok." Eddig a prózai jegyzet. S most lássuk a verset az 1928-ban, tehát három évvel később megjelent „Mezítelenül" című kötetből:

ZÁSZLÓ

Csak bot és vászon,
de nem bot és vászon,
hanem zászló.

Mindig beszél.
Mindig lobog.
Mindig lázas.
Mindig önkívületben van
az utca fölött,
föllengő magasan
egész az égben
s hirdet valamit,
rajongva.
Ha már megszokták és rá
se figyelnek,
ha alszanak is,
éjjel és nappal,
úgyhogy egészen lesoványodott,
s áll, mint egy vézna, apostoli szónok
a háztető ormán,
egyedül,
birkózva a csönddel és a viharral,
haszontalanul és egyre fönségesebben,
lobog,
beszél.

Lelkem, te is, te is –
ne bot és vászon –
légy zászló.

Van prózavers, s van rímtelen – prózához közelítő – szabadvers, mint Kosztolányi Dezső e verse is. Mégis mitől lesz vers, költemény, túl a formán – a zászlóra emlékeztető karcsú szerkezeten, rövid, lázas, töredezett sorokon, amelyek a zászló ideges, szélvert lobogását vannak hivatva kifejezni –: elvégre a prózát is tördelhetnénk – tagolhatnánk – valahogy így:

Egy zászló.
Ott lengedez
a hegytetőn,
éjjel-nappal,
szemben velem,
s nézem,
csodálkozom rajta.
Rúd és vászon,
de sem rúdja, sem vászna
nem használható semmire.
Stb.

A vers magja kétségtelenül ott van már az útijegyzetben: a rúd és a vászon, amely nem használható semmire (s ha a próza nem mondja is ki, de bele van fogalmazva rejtetten már az is, hogy van a boton és a vásznon túl egy eszmei értéke, jelentése: olyan, mint egy eszmét képviselő jelenség: egy sovány, lázas, önmagát emésztve beszélő szónok).

Amit a prózai jegyzet elmond, szinte hiánytalanul belekerül a versbe, de az eszmei mondandót, a gondolati tartalmat jobban kiemelve, aláhúzva: a „csak bot és vászon" az élre kerül, s mindjárt hangsúlyt kap anyagon túli jelentése is: „de nem bot és vászon". A hegytetőről lekerül a hétköznapibb helyre: az utca egyik házára, de ugyanúgy lobog „önkívületben", csak már nem politikai, hanem „apostoli szónok"-ként. S a prózától eltérő mozzanat az is, hogy az emberek, a járókelők „már megszokták és rá se figyelnek", s az szintén külön hangsúlyt kap, hogy „egyedül", magánosan lobog, ráadásul csönddel és viharral birkózva: közönnyel vagy ellenséges indulatokkal.

Mindez csak ötletes kép, metafora eddig: a zászló úgy lobog fönn az utca fölött, mint egy sovány apostoli szónok, aki (amely) önmagán – bot és vászon voltán – túlmutatva egy eszmét testesít meg.

Költészetté, költeménnyé a befejező rész emeli igazán, de már előbb elszakad – nyelvileg, nyelvtanilag is – a prózától: a közbeszédben, a köznyelvben nem ismételjük így a szavakat, ahogy a vers teszi:

Mindig beszél.
Mindig lobog.
Mindig lázas.
Mindig önkívületben van

Az állandó ismétlődés mintegy a zászló ismétlődő, föl-fölcsapó, újrakezdődő lobogását jelzi. S a vers rövidre tördelt sorai, igéi – „lobog", „beszél" – is hasonló szerepet töltenek be. De ezzel még mindig csak a prózai változatnak hatásosabb, művészibb átírása a vers. Költeménnyé utolsó, önmegszólító három sora teszi:

Lelkem, te is, te is –
ne bot és vászon –
légy zászló.

Vagyis azzal, hogy hirtelen önmagára mutat a költő: alanyivá, személyessé – emberivé – fordul a vers: az ember se legyen csak hús és csont, 60–70 kiló anyag, hanem testi valóján túlmutatva, legyen egy eszme lobogó megtestesítője, kivált ha költőnek született: legyen közönnyel, ellenséges viharral szemben, haszontalan kasza-kapakerülőnek tartva is jelkép, zászló, virrasztó az alvók, a közönyösek fölött, égig magasodva. Ahogy majd végső nagy szimfóniájában, a „Szeptemberi áhítat" végén mondja:

Ifjúságom zászlói úszva, lassan
röpüljetek az ünnepi magasban.

Szilágyi Ferenc

Dalos képesszótára

JOGI ÚTVESZTŐ

Nyelvi alkalmazkodás

A nyelvjárásgyűjtők, a regionális köznyelv kutatói gyakran tapasztalják, hogy a helyi nyelvjárást (is) beszélő adatközlőjük igyekszik köznyelven megszólalni, vagy legalábbis jól észrevehetően „finomítja" beszédét. Az pedig közismert dolog, hogy a falusi fiatalok általában erősen elhatárolják magukat az idősebbek nyelvhasználatától. A helyi nyelvjárásokat visszaszorító magatartás földrajzi és nyelvszociológiai tekintetben is igen eltérő lehet, hogy az egyéni különbségekről ne is beszéljünk. Így például a Tiszántúlon, illetőleg az ország északkeleti részén az *ó, ő, é* hang helyén feltűnően erős kettőshangzók hallhatók: *jóu~jau, vóut~vaut; szőűke~szeüke, őűt~eüt* (= *ölt*, jelen idejű igealak), *őűrült~eürült, héit~heit* stb. Ezek a markáns kettőshangzós megoldások – kisebb ingadozással – mindenkinek a nyelvhasználatára jellemzők, életkortól, iskolai végzettségtől szinte függetlenül. Ugyanakkor Dunántúlon az *ó, ő, é* helyén a helyi nyelvjárásokban (az északnyugati, nyugati, délnyugati területen) meglévő *uo, üö, ie* kettőshangzók szinte csak a nyelvjárási nyelvhasználatban fordulnak elő, a köznyelvi(es) beszédűek nem használják.

Érdekes, hogy a nyelvjárási, regionális köznyelvi sajátságokat a beszélők sokszor tudatosan is vállalják, máskor pedig valósággal menekülnek tőle. A nyelv hangtani, alaktani, mondattani, illetőleg szókészleti részlegei különböző mértékben reagálnak a nyelvi ízlésre még nagyjából azonos régiókban is. Tudjuk például, hogy a szegediek – életkorukra, műveltségükre való tekintet nélkül – erősen *ö*-znek: *könyér, ögyél, mögmon(d)ta, elmönt* stb. Ugyanakkor a kecskemétiek igyekeznek az *ö*-zést elhagyni, illetőleg idegen előtt leplezni.

A beszélők nyelvi ízlésének, pontosabban annak a magatartásnak, hogy a kifejezési formákban válogatnak, sok nyelvi elem áldozatul esik. A Tiszántúlon, északkeleten a *paszuj* (= paszuly), a *tengeri* szavak nagy regionális múlttal rendelkeznek. Szabó Pál írói nyelvében a *kukorica* szót sohasem használta. Veres Péter szóban és írásban is a *tengeri*-hez ragaszkodott. Napjainkban nemcsak az agronómusok mondják e területen *kukoricának* a *tengerit*, a regionális nyelvhasználatban is szaporodik a *kukorica* a *tengeri* helyett. Piaci árusok például a hortobágyi vásáron rendre *főtt kukoricát, pattogatott kukoricát* kínáltak. Csak egyetlen árustól hallottam a *főtt tengeri* elnevezést.

A *paszuj* (= paszuly) szó használata a regionális köznyelvben legalább ennyire visszaszorult, ha nem jobban.

A hangtani jellegzetességek mellett feltűnő alaktani sajátosságok élnek tovább regionális szinten. Csak néhány igealakkal hadd érzékeltessem észrevételeimet: *látol* (= látsz), *mondol* (= mondasz), *tudol* (= tudsz); *mengyek~megyek~mejek~me'ek* (= megyek), *megyen, kék* (= kellene) stb. A *látol-, tudol-, mondol*-féle formák kedveskedő jelentésárnyalattal az iskolázott emberek nyelvhasználatába is behatoltak. Nyelvhasználatunkban megvan a köznyelvi *látsz, tudsz, mondasz* (nyelvjárási *monc* = mondsz) is, de ezek az alakok közömbös hangulatúak (jelentésűek), ugyanakkor az *-l* személyragos formák kedveskedők, gyakran gyerekkel beszélve használják őket. Ezek a formák a helyi nyelvjárásokból újabban hatolnak be a regionális köznyelvbe. Ma is gyakori még a *megyen* alak a *megy* helyett. A *mengyek* (= megyek) erősen nyelvjárásias értékű. Ugyanakkor terjedőben van a *megyek*-nek egy hanyagabb ejtése: *mejek~me'ek*. Jó volna többet tudni arról, hogy az efféle „nyelvi szelekció" hátterében milyen nyelvszociológiai, nyelvlélektani erők működnek!

Szabó Géza

Íratlan kódex

Ma, amikor nem keveset bajlódunk beszédünk állapotával, úgy hiszem, minden segítség jól jön a jobbító munkában. Haszonnal nyúlhatunk ahhoz az íratlan kódexhez is, amit a falu nyelvéből állíthatunk össze. Akár csak egyetlen faluéból (esetünkben a Győr melletti Nyúl községéből), sőt annak is csak az állandósult szókapcsolataiból. Belőlük én magam ilyenféle ajánlásokat olvastam ki:

Először is vegyük figyelembe, hogy a beszéd jellem kérdése. Egyik közmondásunk ugyanis – ha negatív megfogalmazásban is – ezt szögezi le: *bolond lyukból bolond szél fúj.*

Beszédkapcsolatainkban azután a legfontosabb: sose feledjük, hogy a beszélőtársnak is vannak érdekei, jogos elvárásai. Ezért – tanácsolja a szóbeli illemtan – *úgy beszélj, hogy a szó passzoljon; annak parancsolj, akinek kenyeret adsz*, és *válogasd meg a szavaidat*. Gondold meg, hogy *nem* (mindig) *otthon vagy ám*, főleg pedig a másiknak ne kelljen úgy éreznie, *mintha kést forgatnának a szívében.*

Szólásaink, szóláshasonlataink azt éreztetik, hogy tűrhetetlen, ha valaki *úgy beszél valakivel, mint kanász a süldővel*, vagy *vágja mint a répát*, esetleg *kifordítva* (értsd: fonákra emlékeztetően) *beszél*, vagy *goromba* (azaz faragatlan), *mint a kocsirúd;* ha valakiből vastagon dől a szó, vagyis *jön belőle, mint a marha dereka;* ha *ordít, mint a sakál;* ha *semmi se szent neki*, vagy *nem szégyell valamit a szájára venni*, holott eljátszotta a hozzá való jogot.

Kódexünk szerint adni kell a formára is, mert némelyik ember szavaiban *hetet-havat összehord, beszédének se eleje, se veleje*, és zagyva szóáradatát *ha beadnák egy kutyának, fölfordulna tőle.*

Az „előírások" nemcsak kinyilatkoztatnak, az érvelések pedig nemcsak az értelemhez szólnak. Ezt látjuk, ha fölfigyelünk a szókapcsolatok visszatérő kifejezéseire, mint a *jó szó, szép szó*, illetve *rossz szó*. Belőlük kiviláglik, hogy nem természetes, ha valaki *nem ért a szép szóból*, hogy mennyire hiányzik, ha valaki *nem kap egy jó szót*, és az emberi jóság abban is megnyilvánul, ha valaki *nem szól egy rossz szót.*

Ahhoz persze, hogy a szókapcsolatok ítéletei, meghagyásai betölthessék a nekik szánt szerepet, az kell, hogy egy közösség el is fogadja őket.

Ábrahám Imre

NYELV ÉS ISKOLA

Újdonságok a tanítójelöltek anyanyelvi képzésében

Az anyanyelv a tanítóképzésben éveken át méltatlanul háttérbe szorult. Nem kapott elegendő óraszámot, vizsga is csak egy jutott rá. Így a Nyelvtan és a nyelvművelés című főiskolai tárgy alig jelentett többet, mint a korábbi iskolafokok nyelvtani anyagának puszta ismétlését.

Két éve sokat változott a helyzet. A magyar nyelv nevű új tárgy nemcsak cél- és feladatrendszerében más, korszerűbb, hanem óraszámát tekintve és szigorlati kötelezettségével is tekintélyt parancsol.

A tanítóképzés előtt a nyelvi kultúra fejlesztésében két kiemelt feladat áll. Az egyik a nyelvről való gondolkodás formálása, hogy a nyelv lényegéről, szerepéről, változásáról minden tanítónak gazdag, sokoldalú és rendszerezett ismeretanyaga legyen. A másik a nyelvhasználat, a kommunikációs készség szintjének emelése.

A magyar nyelv nevű új főiskolai tárgy gerincét természetesen továbbra is a leíró nyelvtan alkotja. Ezt azonban a jövőben nemcsak nyelvhelyességi, helyesírási és stilisztikai tudnivalók egészítik majd ki, hanem az eddiginél nagyobb hangsúlyt kap benne egy lényegre törő általános nyelvészeti alapozás, egy magyarázó, összefoglaló jellegű nyelvtörténeti áttekintés, valamint a szövegtannak és a kommunikációelméletnek ma nélkülözhetetlen ismeretanyaga is. Az általános nyelvészeti alapozásra és a nyelvtörténeti kitekintésre a szemléletformáláshoz van elsősorban szükség. A szövegtannak és a kommunikációelméletnek pedig a nyelvhasználat gazdagításához, a helyes nyelvi magatartás, illetve a szövegértő és -alkotó tevékenység gyakorlásához kell számottevően hozzájárulnia.

Az anyanyelv ma az alsó tagozat központi tantárgya. Az anyanyelv szerepe a matematika mellett világszerte nőttön-nő az iskolákban. Amit az alsó tagozat tanterve vár az anyanyelvi neveléstől, az bizony nem kevés. Az anyanyelv segíti elő minden tudnivaló verbális befogadását és feldolgozását. Az anyanyelv integrálja a legkülönbözőbb jellegű meg eredetű ismereteket. Az anyanyelv teremti meg a feltételeket az egyéni képességek kibontakoztatásához. Az anyanyelv alapozza meg az idegen nyelvek tanulását és elsajátítását. Az anyanyelv végső soron az egész személyiség tükre.

Bokor József

ÁRADAT

Fiúk–lányok kapcsolata – szavakban

Mi, mai fiatalok más világban nőttünk fel, máshogy gondolkodunk és érzünk, s így másképpen is fejezzük ki magunkat, mint elődeink. Legszembetűnőbben talán partnerkapcsolatainkban mutatkozik meg ez a változás. A kapcsolatok persze ugyanúgy keletkeznek, mint ezelőtt; ismerkedünk, randevúzunk, féltékenykedünk, veszekszünk vagy kitartunk egymás mellett, de mindezt már nem nagyapáink-nagyanyáink szókincsével fejezzük ki.

Milyen furcsa is lenne, ha manapság például így kérne randevút, illetve találkát a srác (bocsánat: a fiatalember) a csajtól (a lánytól), ahogy régebben tették a szerelmesek:

„Tisztelt Kisasszony!

Ha valakit megkedvelünk, azt nehezen tagadhatjuk le, ha valakit megszeretünk, azt majdnem lehetetlen eltitkolni. Épp ezért remélem, hogy nem titok Ön előtt, kedves kisasszony, mennyire szeretem, milyen nagyon rajongok Önért.

Mindezt nem volt alkalmam elmondani, a nagy társaságok közepette alig maradtunk egyedül, s az a pár pillanat, amelyet Önnel töltöttem, nem volt alkalmas szerelmem megvallására.

Esedezem, adjon alkalmat, hogy lábai elé borulva elmondhassam, mennyire szeretem, hogy imádom Önt.

Kézcsókoló híve
N. N.”

Ezt a vallomást a *Szerelmi levelező* című kis füzetből írtam ki (egyébként a levelek mellett függelékül képeslap, versek, apró üzenetek is találhatók benne, amelyeket *dr. Bálint Dénes* írt, s az Eisler G. Kiadóhivatal adott ki Budapesten 1 koronáért – anno dacumál).

Igen, régen így vallották meg érzéseiket „az illetékesek”. A mostani „szerelmi vallomást” meg hadd idézzem *Kristóf Attilának* egy *„Magyar Nemzet”*-beli cikkéből. Íme:

– *Jó vagy nálam.*
– *Te is nálam.*
– *Akkor lesmárolhatlak?*
– *Oké.*

Sajnos valóban elég gyakran hallani manapság ilyen kapcsolatteremtő megnyilatkozásokat. S hogy a szürke *„jó vagy nálam”*-ból a leány hogyan következtet ki, hogy őt szépnek tartják, vonzódnak iránta, szeretik, sőt rajongnak érte – azt nem tudom. Az is igaz viszont, hogy az egymást csak felszínesen, felületesen ismerő fiatalok elégednek meg a felszínes, felületes kapcsolatokkal, s ennek megfelelően a szokásos szó- és kifejezéskészlettel. S ha a fiatalember két-három hét múlva megunja ezt a kapcsolatot, szintén a szokványszótárral „búcsúzik”:

„Halálosan uncsizlak, így hát megpattanok. Csajt újítottam, állati bombázó, nagyon bírom. Érted?”

Pedig mennyi szép példát találhatunk az irodalomban a szeretetnek, a tiszteletnek, a rajongásnak a kifejezésére. Mennyi őszinte, kedves, simogató szót... Nem is kellenek az összefűzött verssorok, rímek, elég a szó, hisz nem költő minden szerelmes. De a szavak elengedhetetlenek, s a partnerkapcsolatok zömében a nyelvi túlzások, vadhajtások mellett megtaláljuk a választékosabb kifejezéseket is. Csakhogy a fiatal természetétől, kapcsolatának komolyságától, mélységétől függ, hogy melyikkel illeti a kedvest.

Farkas Márta
Zsámbék

SZAKNYELVI BERKEKBEN

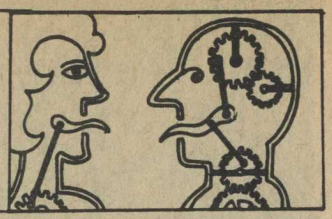

Hivatalos vagy hivatali?

Sok szó esik manapság – e folyóirat hasábjain is – az ún. *hivatalos nyelv*ről. A kifejezés jelzője azonban többértelmű, ezért sok félreértés elkerülése végett érdemes kissé elemezni a szó jelentésmezőjét. Ez a melléknév a *hivatal* főnévből származik, mely azonban szintén több jelentésárnyalatot hordoz. A mai köznyelv hivatalnak nevez minden olyan munkahelyet, irodát, ahol írásbeli munkát, ügyintézést végeznek *(hivatalba jár, valami hivatalfélében dolgozik)*. Nem is igen tesz különbséget a köznyelv aszerint, hogy közhivatalról, vagy valamilyen gazdasági-kereskedelmi szervezet (bank, vállalat, közüzem) irodájáról van-e szó, habár a jelentés az utóbbi évtizedekben inkább a közhatalmat gyakorló, vagy ilyeneknek vélt szervek irodája felé tolódott.

A közigazgatástudományi szaknyelv különbséget tesz a *hatóság* és a *hivatal* között. Míg a hatóságon az állam felségjogait, hatalmát gyakorló szervet ért, addig a hivatalt ez a jogkör általában nem illeti meg, feladata inkább végrehajtó, adminisztrációs jellegű (mint pl. a MÁV, a posta, a közüzemek hivatalai). Ez a különbségtétel elmosódóban van, bár a tartalmi különbségekre utaló elnevezésekkel ma is találkozunk (pl. *rendőrhatóság, földhivatal*).

A hivatal szónak van azonban egy másik, jóval régebbi, a *hív, el-* vagy *meghív* igéből származó jelentése is (mint a *hivatás, elhivatottság* stb. szóban), ez pedig a 'tiszt, tisztség, méltóság' *(magas hivatalt tölt be)*. Márpedig, akinek az állam életében ilyen *hivatala* van, annak a jogszabályokban meghatározott keretek között hatásköre és közhatalmi joga is van, jogosult hivatalosan eljárni, intézkedni, hivatalos cselekményeket elrendelni és végezni, hivatalosan szólni, közölni valamit az állampolgárokkal, a nyilvánossággal, a külfölddel. Ilyen értelemben beszélünk hivatalos közleményről, tájékoztatóról, hivatalos közlönyről, a büntetőjogban hivatalos személyről stb.

A *hivatalos* jelző itt valami elfogadottat vagy elfogadandót, kötelezőt jelent. Ide tartoznak a különböző szervek, szervezetek, intézmények, sőt államok hivatalos elnevezései, tágabb értelemben pedig mindazok az elnevezések, még a gazdasági-műszaki jellegűek is, amelyeket jogszabály, szabvány vagy más egységesen elfogadott előírás határoz meg, és amelyeknek használata a hivatalos érintkezésben kötelező. A köznapi beszédben, a tömegtájékoztató eszközökben beszélhetünk és írhatunk például *Angliá*ról, *Ameriká*ról, de a hivatalos érintkezésben *Nagy-Britannia* és *Észak-Írország Egyesült Királyság*ot, *Amerikai Egyesült Államok*at, nem *Nyugat-Németország*ot, hanem *Német Szövetségi Köztársaság*ot mondunk és írunk.

Van tehát *hivatalos nyelv* is. E kifejezés első és legfontosabb jelentése az *állami hivatalos nyelv*, amelyet az alkotmány vagy más hivatalos törvény rögzít („az eljárás nyelve a magyar"). Másik jelentése: 'hivatalos szóbeli és írásbeli államhatalmi megnyilatkozások', főképpen 'a törvények és egyéb jogszabályok, a hatóságok közleményeinek, rendelkezéseinek stb. nyelvhasználata'.

Ki csap be kicsodát?

Sokat olvasunk újságot, még többet nézzük a tévét. Segítségükkel magunk is elsajátítjuk a sokat sejtető, de keveset mondó diplomaták nyelvét. A hatalmas felelősség rendkívül fegyelmezett gondolkodást és még fegyelmezettebb beszédet követel meg diplomatáktól, politikusoktól egyaránt. Az utóbbi időkben azonban megszokhattuk, hogy ha éppen nem államtitokról van szó, politikusaink nagyon is nyíltan beszélnek, s nem köntörfalaznak még akkor sem, ha az állami vezetés hibáiról kell szólniuk. Közvéleményünk ebben a tekintetben némiképp lemaradt, s valójában most kezdi élvezni a frissen elsajátított diplomatanyelv vélt előnyeit.

Bármilyen meglepő, de én vállalati dokumentumokban találkozom legtöbbször ezzel a kifinomult nyelvvel, amely – úgy látszik – ha közös dolgainkról van szó, vezérigazgatónak és munkásnak egyaránt sajátja. Túlzok? Álljon itt a bizonyíték: egyik országos (tehát több gyárral bíró) vállalatunk 1982. évi bérfejlesztési irányelveiből idézek egy kis részt: „Az egységek bérszerkezetében megfelelő mozgóbérhányad van. Véleményünk szerint így elkerülhető lenne, hogy az év elején – egyes egységeinknél – a túlzott biztonsággal tervezett bérfejlesztés eredményeként sokszor szinte *kiszórt, teljesítményvonzat nélküli mozgóbér-kiáramlást hajtsanak végre.*" Az idézett rész olyan dokumentumból való, amelynek címzettjei a gyár munkásai (eléjük is terjesztették), nem pedig a minisztérium vagy valamilyen más főhatóság, bár úgy gondolom, hogy megértése ott is gondot okozott volna.

Mit is rejtett a jelentés fogalmazója a nyelvileg hibátlannak látszó fogalmazvány szavai mögé? Azt az éppenséggel nem dicséretre méltó gyakorlatot, hogy a gyárak hónapokon keresztül visszatartják a bérfejlesztésre fordítható összegeket, s ha az év vége felé már biztosak abban, hogy teljesítik vagy éppen túlteljesítik éves tervüket, azaz nem fenyeget már a büntető adó veszélye, akkor kifizetnek mindent, persze most már akár teljesítmény nélkül is. Ezt jelenti a szöveg *„teljesítményvonzat nélküli"* kifejezése és az a kitétele, hogy *„szinte kiszórt*

Ez a nyelvhasználat, a tartalmi kötelezés ellenére is, mint nyelvünk minden más területe, változik az idők folyamán, és természetes köteles megtartani a magyar nyelv nyelvtani és stiláris követelményeit. A hivatalosság nem mentesít a nyelvi bírálat alól. Mindazonáltal helyesebb lenne azt a *hivataloskodó* nyelvhasználatot, amely a hivatali élet hétköznapjaiból, közhivatalokból, vállalatok, egészségügyi vagy kulturális intézmények, hatóságosdit játszó szolgáltató üzemek, boltok stb. részéről naponta árad felénk, a többértelműség elkerülése végett inkább *hivatali nyelv*nek, *nyelvhasználat*nak nevezni.

Karcsay Sándor

mozgóbér-kiáramlást hajtsanak végre". Valóban közönséges dolog lett volna azt mondani, hogy kiszórták a pénzt, pedig igazában ez történt. Nem vitás, sok mindent eltakar a *mozgóbér-kiáramlást végrehajtani* szakszerűnek tűnő, de alaposabb vizsgálat után fölöslegesen, ezúttal bizonyosan szándékosan dagályossá bonyolított kiszólás. Nyilvánvaló, hogy a szándék itt valaminek az „elkenésére" irányult, vagyis a jelentés előterjesztője becsapta, finomabban: manipulálta a címzetteket.

Ez lenne hát a politikusan gondolkodó vezető stílusa? Aligha. Ez csak olyan, mint a ráakasztott idegen ruha. De mégis veszélyes. Veszélyes, mert hat az ép nyelvérzékűek beszédére is: bizonyos kiszólások belénk rögződnek. Először örülünk, hogy nekünk is sikerül némi utánzással egy ilyen kis förmedvényt összehozni: *a mozgóbér-kiáramlás végrehajtása vonatkozásában kihangsúlyozást eszközlök*, aztán jön a többi, kellően át nem értett, szakszerűen álcázott kifejezés téves összeolvasztása, és kijelentjük, hogy *a dolgozók döntő része* érdekében *fokozottabb eljárás* kiválasztása *hatékonyabban szolgálná* a mozgóbér-kiáramlást, majd felszólítjuk a szakszervezetet, hogy *emeljen vétójogot* a mozgóbér-kiáramlás *felé*. Nem kitalált példák ezek, hanem azokból a hozzászólásokból valók, amelyek a fenti jelentés vitájában hangzottak el. Bebizonyosodott, hogy nem is olyan nehéz dolog a nyelvvel visszaélni. De kinek használ ez? Senkinek, hiszen a nyelv közös tulajdonunk.

Nagy a felelősségük azoknak, akik a vállalati kollektívák élén állnak. Tudja ezt mindenki, nemcsak azok, akik a felelősséget hordozzák. De vajon tudják-e, hogy felelősségük a nyelvre is kiterjed? Magatartásuk könnyen utánzókra talál. Nyelvi magatartásuk is. A nyelvvel nem visszaélni, hanem egyszerűen élni kell. Így valóban bennünket szolgál, nem ellenünkre.

Pusztai István

BESZÉLNI NEHÉZ

Ismét veszélyben a magánhangzók időtartama

Kor–kór, por–pór, túros (= sebes) – *túrós; tör–tőr; irat–írat; írt–írt, buja–búja, bura–búra, furat–fúrat, falu–* (fehér) *falú* (ház), *áru–* (olcsó) *árú* (gyümölcs); *füzet–fűzet*. Magánhangzóink köréből ezek a legismertebb példák arra, hogy nyelvünkben az időtartam, a rövidség–hosszúság megkülönböztető értékű jegy, amelyet a jelentéskülönbségek hordozásának szolgálatába állítunk. Kiejtési hibáink között talán az időtartambeli vétségek a leggyakoribbak; s bizony több oldalról is veszély fenyegeti hangrendszerünknek ezt az értékes vonását.

Az *í, ú, ű* hangnak a megfelelő röviddel való fölcseréléséről sok szó esett már nyelvművelő szakirodalmunkban; ez a téma sajnos mégsem vesztett időszerűségéből. Ha szabad utat engednénk ennek a folyamatnak, nemcsak annak felelősségét vállalnánk, hogy nyelvünk három hanggal szegényebb lesz. Sokkal többről van szó! Ha egy részrendszer, egy teljesnek valamelyik sarka elkezd bomlani, magával ránthatja az egész rendszert. Ennek pedig beláthatatlanok a következményei. – Máris tapasztalni: még hivatásos beszélők sem fordítanak mindig kellő gondot a hangok időtartamára; sőt némelyek nemcsak az *í, ú, ű* hosszúságát sorvasztják el (amit a regionális háttér magyaráz, bár nem ment), hanem a *házbol-, könyvböl*-féle kiejtéssel tovább terjesztik a rövidítési járványt.

Az *í, ú, ű* rövidülésének, rövidülési hajlamának vannak nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti okai. Nem lebecsülendő mozzanat azonban benne az írógépek hiányos betűállományának nyelvérzékünket károsító hatása sem. Nemrégiben, a szakemberek sok évtizedes kemény küzdelme nyomán, megjelentek az újabb írógépeken az *í, ú, ű* betűk. Fellélegeztünk: most már sokkal több az esélye e három hangnak a megmaradásra, s ez védelmet nyújt az egész rendszernek.

De korai volt az öröm! Újabban az írógépeknél is rombolóbb hatású jelenség lépett be életünkbe: a televízió Képújságja. *„Nöi törvivo verseny"* – olvasom a képernyőn. Azaz már nemcsak az *í, ú, ű* betűkről maradt el a hosszúság jele, hanem eltűnt a különbség az *o–ó* és *ö–ő* között is.

Sokan kifogásolták már – lapunk hasábjain is – a Képújságnak ezt a gyakorlatát; mégis szükségesnek érzem újra szólni róla. A televízió is sok panaszos levelet kapott a hosszú magánhangzók többségének elsikkasztása miatt. A Képújság egyik felelős személyisége ez év március 17-én – e levelekre válaszolva – ilyenképpen nyilatkozott: Jelenleg angol, német s főképp svéd betűkészletet használnak; a mostani állapot csupán átmeneti; egy minden európai nyelvre alkalmas szabványra várnak, de nem tudják, hogy ez mikorra készül el, mikor lesz majd alkalmazható.

Volna egy szerény kérdésem: Ha csakugyan az angol, a német és a svéd ábécét használják, akkor honnan vették az *á* és *é* betűt? Mert az a forrásul megjelölt nyelvekben nincsen, a gépen viszont van. Vagy akkor még is lehet, lehetett ékezetet alkalmazni, esetleg új betűket bevezetni? Nem hiszem, hogy az elektronika fejlettségének mai fokán ez megoldhatatlan volna, vagy olyan többletköltséggel járna, amely csődbe viheti az intézményt. (Csak nehogy ezután az *á* és *é* is kikerüljön a betűkészletből!)

(A rovatszerkesztő belekérdez: A Betűreklámnak nem kellett megvárnia a nemzetközi szabványt? Annak magyar helyesírása tökéletes! – D. L.)

Közhely, de igaz: a televízió nagyhatalom. Hatása, így a nyelvhasználatra gyakorolt hatása is, felmérhetetlen. A televíziósok ezt nagyon jól tudják, számos esetben adták tanújelét felelősségtudatuknak, felelősségérzetüknek. Ezért kérem őket tisztelettel és bizalommal: a magyarul beszélő emberek nyelvérzéke épségének megóvása érdekében vegyék be a Képújság ábécéjébe (is) a hosszú hangokat jelölő *í, ú, ű, ó* és *ő* betűket!

G. Varga Györgyi

Figyelmező

„Az anyanyelv tökéletesítése tehát – mert az által a nemzeti jó nőtten nő – kötelességeink egy legfőbbike; s mindőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk, s az által lelkünk esztendőrül-esztendőre, naprul-napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni s haladni kell, s így, ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja,..."

(Széchenyi István)

„Az a nyelv egy nemzetnek, ami a napfény az eleven világnak."

(Kisfaludy Sándor)

„Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját s az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egyszóval nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai."

(József Attila)

Magyar nyelvpótlékot!

Nyelvünk használatát és közösségünk nyelvérzékét bizonyára befolyásolják a tudatos, irodalmi értékű produkciók. De talán ezeknél is jobban a „köznapi szövegek"! Gondolok az áruházi, pályaudvari hangszórókban beszélőkre, meg a „BKV-müezzinekre": az állomásokat, megállókat bemondó járművezetőkre. Amellett, hogy a közvetítő technikára is érdemes volna jobban ügyelni, jó volna a szövegmondást is megfigyelni – nyilván a tartalommal együtt –, és adandó (bár sajnálatosan ritka) alkalommal dicsérni, jutalmazni az arra érdemeseket.

Az észak–déli metrón járva figyelmes lettem a „magnóra dolgozó" beszélő hangjára. Úgy hiszem, nem túlzok: ez a hang – gyönyörű kiejtése és orgánuma révén – hozzájárul a metrót más vonatkozásban is jellemző rendhez, pontossághoz, fegyelemhez. A hang, szerintem, egy pánik kitörését is meg tudná akadályozni. (Másik, de nem mellékes kérdés, hogy rossz magnóval még ezt a hangot is el lehet torzítani...)

Szerintem – itt és nem egy hasonló helyzetben – indokolt lenne „magyar nyelvpótlékot" is bevezetni.

Sajnos: amit erről a metróbeli beszélőről – s néhány buszvezetőről meg pályaudvari bemondóról – elmondhattam, jóval kisebb arányban érvényes színházainkra, és – a mindennapi hanghatásnál maradva – a „médiákra": rádióra, televízióra. Helyükben bátrabban merítenék a vidékek színesebb, egészségesebb, kifejezőbb beszélőinek köréből. – De hát ez a gondolat messze vezet...

Ruttkay István
(Budapest)

NYELVÜNK JÁTÉKAI

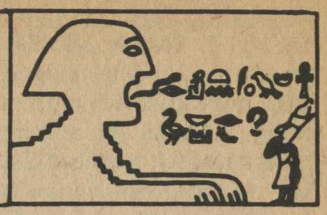

Pontozó

Nyelvi feladványversenyünkben ismét kettős eredményhirdetéshez érkeztünk. Mielőtt azonban felsorolnánk a nyerteseket, közöljük az idei első számunkban közzétett rejtvények helyes megfejtését.

I. Háromfejű szavak. 1. Gólya – pólya – sólya. 2. Aorta – porta – torta. 3. Káva – láva – páva. 4. Kincs – pincs – tincs. 5. Párta – várta – Márta. 6. Batár – tatár – csatár. 7. Hinta – tinta – minta. 8. Gang – hang – rang.

II. „Állati" szólások. 1. Előre iszik a medve bőrére 2. Eben gubát (kutyát) cserél 3. A verebek is csiripelik 4. Lenyeli a békát 5. Egy rókáról két bőrt húz (nyúz) le 6. Kiugratja a nyulat a bokorból.

III. Melyik falu drága? 1. Sobor 2. Lakócsa (nem Kalocsa!) 3. Maklár 4. Kondoros 5. Uszka 6. Dióskál 7. Ónod 8. Gerényes 9. Szenyér 10. Szirák

IV. Műfordítás. 1. Kantár 2. Színigaz 3. Bajadér 4. Kémlelés 5. Balalajka 6. Fogás

V. Móricz Zsigmond a nyelvről. Az én érzésemben a nyelv önálló folyam, mely a maga belső törvényei szerint alakul s fejlődik.

És most következhet az ígért eredményhirdetés! Az 1. szám feladatait kifogástalanul megfejtők közül a következő olvasóink nyertek száz-százforintos könyvutalványt:

MÉG EGY KAZINCZY...

A rovatszerkesztő kérésére itt számolok be arról, amit a „Beszélni nehéz!" rádióműsor idei közönségtalálkozóján nem sikerült elmondanom: hogy a különféle szintű s már eddig is elég szép számú Kazinczy-jutalmakhoz, -elismerésekhez egy újabb társult – legalábbis a mi iskolánkban, a sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnáziumban.

Iskolánkban régi hagyomány már, hogy a legjobb tanulmányi és mozgalmi munkáért egy-egy osztály elnyeri a *Kossuth-osztály* elnevezést. A cím egy évig érvényes; az osztály ajtajára odakerül az ezt hirdető kis zománctábla, s az osztályközösség nyári jutalomüdülésben részesül.

Nos, ennek mintájára találtuk ki a *Kazinczy-osztály* elnevezést és jutalmat: egy színházlátogatás költségeinek megtérítését. (Ez a mi esetünkben nem csekélység, hiszen városunkban nincs színház, s így tetemes útiköltség növeli a jegyek árát.)

Azt, hogy melyik osztály érdemes egy-egy évben erre a címre és jutalomra, az iskolai magyar szakos tanári munkaközösség által kidolgozott *pontozási rendszer* alapján tudjuk eldönteni. Ez a következő:

1. Az osztály magyar nyelvi és irodalmi átlagai, szorozva tízzel (például 3,8 esetén = 38 pont).

2. Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen való részvétel = 20 pont; az elért eredmények szintenként duplázódnak (tehát: megyei helyezés = 40 pont, országos helyezés = 80 pont).

3. Egyéb versenyeken (mint: „Édes anyanyelvünk", „Szép magyar beszéd", szavalóversenyek) iskolai részvétel = 5 pont, iskolai helyezés (1–3. hely) = 10 pont; a továbbiakban ez is duplázódik (például: megyei helyezés = 20 pont, országos = 40 pont).

4. A „Beszélni nehéz!" adásainak (rendszeres!) megfejtése = 20 pont, jutalmazott megfejtések alkalmanként = 40 pont.

5. Iskolai, társadalmi ünnepségeken való szereplésért alkalmanként = 5 pont.

6. Megjelenés irodalmi, színházi rendezvényeken (előadóesten, író-olvasó találkozón stb.), az osztályból jelen voltak száma szerint fejenként 1–1 pont.

7. Könyvtárhasználatért (ha az osztály minden tagja kölcsönzött az iskolaév folyamán legalább három alkalommal könyvet az iskolai könyvtárból) = 10 pont.

8. Levonás az osztály teljesítményéből durva, trágár szóhasználaton kapásért, alkalmanként = – 10 pont!!

Úgy gondoljuk: e pontrendszer elég híven tükrözi a Kazinczy által megvalósított nyelvhasználati, életviteli, ízlésbeli eszményt, s egyben alkalmazkodik a mai ifjúság elé joggal állítható követelményrendszerhez. – A Kazinczy-osztály elnevezést ez év végén ítélhettük oda először, így tapasztalatokról még nem számolhatunk be, csak a kezdeményezésről. De bízunk benne, hogy lesz eredménye ennek az – egyelőre házon belül – elindult „mozgalomnak". Nekünk Kazinczy példája volt a legkézzelfoghatóbb, már csak a földrajzi közelség folytán is; saját helyi hagyományaikhoz alkalmazkodva, azt reméljük, más iskolák is követhetik majd ezt a példát. Ezért vállalkoztam rá, hogy ismertessem – bizonyára javítható, továbbfejleszthető, mindenütt a körülményekhez igazítható – próbálkozásunkat.

Katona Rezsőné
Kazinczy-díjas tanár
(Sátoraljaújhely)

Bagoly Erzsébet, Győr, Botond u. 4. fszt. 4. (9025); Bara László, Csehszlovákia, Pozsony (Bratislava), Grečkova 22. (851 01); Dombi Katalin, Székesfehérvár, Vértanú u. 51. (8000); Hubert Éva, Jugoszlávia, Újvidék (Novi Sad), Kej Moše Pijade 4/VII. (21000); Juhász Erika, Budapest, Knézich u. 5–7. (1092); Országh Tibor és Tamás, Kocsér, Kossuth Lajos u. 17. (2755); Petre László, Buják, Ady Endre út 21. (3047); Polyóka János, Budapest, Somlói út 62. (1118); Puskás Erika, Sárkeszi, Kossuth u. 51. (8144); Zajacz Lajos, Besenyszög, Attila út (5071).

A másik eredményhirdetés 1982. évi rejtvénymegfejtési versenyünk év végi zárszámadásával kapcsolatos. Tizenegy olyan megfejtő akadt, aki minden alkalommal hibátlan megoldást küldött be, s ezzel megszerezte az év folyamán közölt 19 rejtvény megfejtésével elérhető 345 pontot. Az 1982. évi rejtvénysorozat tizenegy abszolút győztese a következő: Almássy Lászlóné, Nyíregyháza; Doroszlai Elekné, Fegyvernek; Görcsös Ágnes, Kassa; Harsán Tamás, Bp., Kovácsné Doroszlai Ágnes, Szolnok; Kovácsy Tibor, Dombóvár; Lacfalvi József, Bp.; Majoros Margit, Miskolc; Miskolczi Margit, Bp., Noéh Ferenc, Bp.; Zimányi László, Encs. Szép teljesítményükhöz szívből gratulálunk, s elismerésünk jeléül 200–200 Ft-os könyvutalványt postáztunk címükre.

Egyúttal azt is jelezzük, hogy mivel a megfejtők számának növekedése – ami egyébként örvendetes dolog – alaposan megnehezíti az összesítő, nyilvántartó munkát, év végi zárszámadást a jövőben nem tartunk. Reméljük, ez nem veszi el olvasóink kedvét a Pontozó nyelvi rejtvényeinek megfejtésétől!

A Pontozó új feladatai

I. **Betűtoldás.** A feladat több részből áll. Először is arra a hét szóra kell rátalálni, amelyre az alábbi meghatározásokkal utalunk. A dolog neheze azonban csak ezután következik, s ez egyúttal próbája is annak, hogy a megoldás helyes-e. Tessék minden megfejtett szó betűi közé egy további betűt, betűjegyet illeszteni úgy, hogy a szavakból más, de ugyancsak értelmes szavak alakuljanak ki! Ha a megfejtés helyes, a beszúrt betűk összeolvasva egy nyolcadik, ugyancsak értelmes szót adnak. De még most sincs vége a játéknak! Tessék ebbe a nyolcadik szóba ugyancsak beleszúrni egy betűt, s akkor eredményül egy bútordarab nevét kapják! Végső megfejtésül ezt a bútornevet kell beküldeni. (Megfejtése 12 pont.)

1. Háromszögletű keretre feszített húrokból álló pengetőhangszer
2. Pottyan
3. Hatvan másodperc vagy az ujj egy ize
4. A személy és a tárgy melletti barkochba kategória
5. Költemény
6. Kecses női kéz
7. Mély hangfekvésű, hosszú fafúvós hangszer

II. **Foghíjas szólások.** Az alábbi szóláscsoportokban három-három régi, illetve tájnyelvi szólást ugyanaz az egy szó fűz össze egymással. Tessék megkeresni azt az öt szót, amellyel az egyes csoportok kiegészíthetők! (Szavanként 4, összesen tehát 20 pont jár a jó megfejtésért.)

1. a) Egy ...ben sütnek (= ugyanaz a céljuk, a szándékuk)
   b) ...ből katlanba (= egyik bajból a másikba kerül)
   c) A ...t támasztja (= otthon lopja a napot)

2. a) ...ban felejtette az eszét (= ittas)
   b) Lyukas ...t tölt (= hasztalan, hiábavaló munkát végez)
   c) Hömbörgetik a ...t (= dörög az ég)

3. a) ...t vet (= elgáncsol)
   b) Kétfelé fog a ..ja (= állhatatlan, megbízhatatlan, köpönyegforgató)
   c) Mintha két ... közé esett volna a nyaka (= nagyon meg van ijedve)

4. a) Olyan, mint aki a ... alól szaladt (= rendetlen, zilált öltözetű)
   b) ... ellen sövénnyel védelmezi magát (= ügyetlenül, eredménytelenül próbál valami ellen védekezni)
   c) Együtt tették a ...höz, együtt egyék meg (= közösen csinálták, közösen kell a következményeket is vállalniuk)

5. a) Olyan, mint a ... kalán nélkül (= nem lehet hasznát venni)
   b) Egyformán kavarják a ..t (= ugyanarra törekszenek, ugyanabban sántikálnak)
   c) Csak a vajasát szereti a ...nak (= mindenből csak a javát igyekszik megkaparintani)

III. **Oda is, vissza is!** Az alábbi ábra helyes kitöltéséhez mindössze három magyar helységnévre van szükség. De melyikre? Az alábbi meghatározások alapján nem ördöngösség kitalálni. Minden helynévre két definíciót adunk. Az egyes pontok A) alatti meghatározásai magát a helynevet értelmezik, értelmesítik, a B) alattiak pedig a helynév visszafelé olvasásakor kapott hangsort. Megfejtésül a három helynevet tessék beküldeni! (A helyes megoldás 3 · 6, összesen 18 pont ér.)

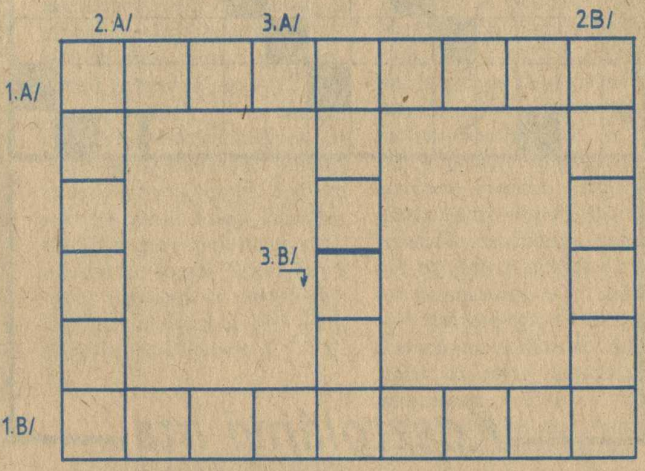

1. A) Helynév, vagy ha úgy tetszik: egy forró eres (!) szemmelverése
   B) Tömény szesz az italra

2. A) Helynév, illetve e napon hevesen mozgata
   B) A biztonsági szerkezetem
   3. A) Helynév, egyúttal szörny
   B) Mázsál

IV. **Rejtvény-rt.** Miért rejtvény-rt.? Azért, mert ez olyan különleges részvénytársaság, amely mássalhangzóink közül csupán kettővel gazdálkodik, az *r*-rel és a *t*-vel. Ön akkor lehet a rejtvény-rt. teljes jogú tagja, ha az alábbi meghatározásoknak megfelelő értelmet úgy is ki tudja fejezni, hogy a mássalhangzók közül csak az *r*-et és a *t*-t használja fel! (A jó megoldásért egyenként 3, összesen 15 pont jár.)

1. Büszke mongol lombikot földre ejt: .....
2. Arrafelé elhatalmasodik az erőszak: .....
3. A kopasz bikaviadornak a verőéren keresztülhatoló kése: .....
4. Teréz rákanyarodott kocsijával a Tata felé vezető útra: .....
5. A vörös hajú misszionárius adventi hajnali misét mond: .....

V. **Kosztolányi a nyelvről.** Éppen ötven éve, 1933-ban írta le Kosztolányi Dezső A lélek beszéde című esszéjében azt a szép gondolatot, amely keresztrejtvényünk vízsz. 1., függ. 11. és 17. sz. sorában található. Beküldendő az idézet. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1983. november 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó fejtörést, sikeres megfejtést kívánnak a szerzők:
Borbély Károly (V.)
Felde Györgyi (II.)
Grétsy László (IV.)
Kun Erzsébet (I.)
Rézné Lesz Gabriella (III.)

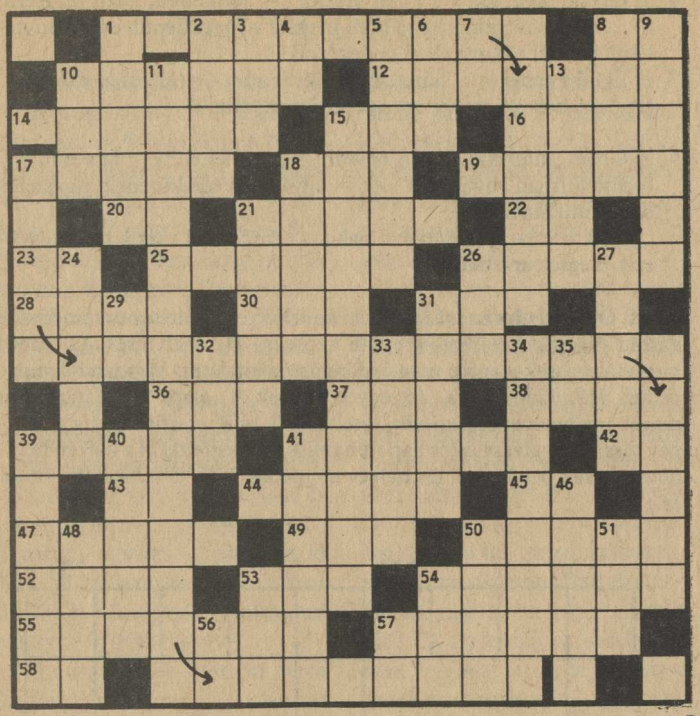

Kosztolányi írta

VÍZSZINTES: *1. A gondolat első része (zárt betűk: I, N, E).* 8. A kobalt vegyjele. 10. Állóvíz, ezen folyik keresztül a Töki-patak. 12. Nyugat-iráni hegyvonulat. 14. Lengyelország neve a lengyelek nyelvén. 15. Bakonyi hegycsúcs, televíziós közvetítőállomással. 16. Sajtgyártásáról híres holland város. 17. Schlosser, az egykori labdarúgó beceneve. 18. ... Borg (finn énekes). 19. Muskotály jelzője. 20. Időszámításunk előtt, röv. 21. Árt az egészségnek. 22. Lübecki részlet! 23. Az antimon vegyjele. 25. Birkabunda levágása. 26. Lengyel ipari város. 28. Kabil néptörzs. 30. Állat has alatti prémje. 31. Amerikai fiúnév. 36. Mario ... Monaco (híres énekes). 37. Cseh zeneszerző (Josef, 1874–1935). 38. Női név. 39. Egy szelet kenyér. 41. ... Hungary (magyar gyártmány). 42. Az asztácium vegyjele. 43. Főnévképző, de ige is. 44. Hameln folyója. 45. Azonos betűk. 47. Bányavágat lejtős oldala. 49. G. O. H. 50. Fitos orr. 52. Le... (hatalma alá vet). 53. Község a tapolcai járásban. 54. Falat fest. 55. Az egyik község, amelyből Kazincbarcika alakult. 57. Belépőjegy, népies szóval. 58. Ősi mezopotámiai sumér város.

FÜGGŐLEGES: 1 Híres Vénusz-szobor jelzője. 2. Lauda, a neves autóversenyző személyneve. 3. NSZK-beli, thaiföldi és osztrák autójelzés. 4. Teória része! 5. Erdélyi folyó. 6. Szemes takarmány. 7. Mög ikerszava. 8. Hamisan játszik. 9. Kemény, rideg fém. 10. Gyulladás, ford. *11. A gondolat második része (zárt betűk: N, T).* 13. Rácsap. 15. Hatalmas madarak régies neve. *17. A gondolat harmadik, befejező része (zárt betűk: A, E, O, A).* 18. Panaszkodva fecseg, lekicsinylő szóhasználattal. 21. Minden bajtól féltve óv. 24. Meleg kabát. 26. A tramini is ez. 27. Róma tengeri fürdője. 29. Távolban van! 31. Mindent helyettesítő lap a francia kártyában. 32. Dés román neve. 33. Iráni forradalmi párt. 34. Muzikális hatást keltő tulajdonság. 35. A híd vége! 39. Észak-amerikai rénszarvas. 40. Kulccsal csukja valakire az ajtót. 41. Élesztő hatására megdagad a tészta. 46. Női becenév. 48. A nyírfa rokona. 50. A mókushoz hasonló rágcsáló. 51. A kukorica tudományos neve. 53. Az Ú. Dózsa sportklub régebbi neve. 54. Magnezitipari Művek, röv. 56. Néma nóta! 57. Igekötő.

Fül kérdése is

Készséggel elhiszem Fábián Pálnak (Nem hit kérdése. Édes Anyanyelvünk 1979. 4. sz.), illetőleg a műszeres vizsgálatoknak – s nem utolsósorban saját fülemnek is –, hogy a *dz* és *dzs* hang valóban létezik nyelvünkben. A szótagolás kérdésében azonban nem értek egyet vele.

Ő azt írja, hogy a *dz* és *dzs* hangot minden esetben tekintsük következetesen egy hangnak, s ennek megfelelően egy betűnek is. Vagyis szerinte nem a *ped-zi, bod-za* és *maharad-zsa* elválasztás a helyes. Javaslata egybecseng a Helyesírási Bizottság 1978-as állásfoglalásával, amely szerint az elválasztásban a *dz*-t és a *dzs*-t úgy kell kezelni, mint bármely más többjegyű betűt.

A problémáim ritmikai természetűek. Figyeljük csak meg a kiválasztott példaszavak ritmusát az alábbi kifejezésekben:

no pedzi már
bodzafa puska
maharadzsa

A Fábián Pál által képviselt tagolási mód nyilvánvaló ellentétben van beszédünk természetes „zenei" ritmusával, hiszen a *pe*, a *bo* és a *ra* szótagoknak rövideknek kellene lenniök, márpedig ezekben a szavakban kétségtelenül hosszúaknak ejtjük őket.

Aki szótagolva mondja ki ezeket a szavakat, az jól érzi, hogy a fent említett szótagok végén valami *d* hanghoz hasonló zárt képezünk nyelvünknek fogunkhoz-szájpadlásunkhoz való szorításával.

Tény tehát, hogy a *pedzi* és a *bodza* első szótagjait nem ugyanúgy ejtjük, mint pl. a *pedig* vagy a *bodag* kezdő szótagjait. A hangzóközi *dz* és *dzs* hangot egy kicsit előlegezzük már az előző szótag végén is, ily módon mindenképpen hosszú szótaggá téve őket. A valóságos kiejtést ezek szerint leginkább így jelölhetnénk: *ped-dzi, bod-dza, maha-rad-dzsa.*

Másképpen fogalmazva: a hangzóközi *dz* és *dzs* hangok eleve kettőzött jellegűek. Hogy ez mennyire így van, az akkor derül ki leginkább, ha erőnek erejével – anyanyelvi beidegzettségünkön erőszakot téve – tényleg csupa rövid szótaggal, vagyis valóban rövid *dz*, illetve *dzs* hanggal ejtjük ki a fenti szavakat. Próbáljuk csak meg, és látni fogjuk, hogy milyen humorosan furcsa, idegen szavakat kapunk.

G. Varga Györgyi a Magyar Nyelv 1979. évi 3. sz.-ban beszámol egy kérdőíves tájékozódásról. Ebből az derül ki, hogy a szavak törzsében – tehát nem képzőkben – levő, magánhangzók közötti *dz* és *dzs* hangot a megkérdezettek többsége hosszúnak hallja, tehát a *madzag*, a *bodza*, az *edző*, a *maharadzsa*, a *menedzser* stb. szavakat hosszú *dz*-vel, ill. *dzs*-vel ejti.

Nyilván ennek köszönhető, hogy „kiváló nyelvészeink többsége a kettőzött írásmódot pártfogolja a hangzóközi *dz*-t és *dzs*-t illetően, tehát: *boddza, peddzi, maharaddzsa*" – írja G. Varga Györgyi. Olyannyira, hogy ennek megfelelően még az elválasztást is így javasolják: *bodz-dza, pedz-dzi, maharadzs-dzsa.*

Ez az álláspont még következetesebben ellene szól Fábián Pálénak, mint a föntebb általam „javasolt" jelölésmód. Kétségtelen hátránya azonban, hogy négy (sőt hat) jeggyel jelölünk egyetlen hangot.

A mássalhangzó utáni *dz* és *dzs* elválasztásával kapcsolatban nincsenek ilyen problémák. A *brindza, findzsa, lándzsa, handzsár* stb. szavakban ugyanis egyrészt rövidebben ejtjük a *dz*-t és a *dzs*-t, mint ha hangzóközi lenne, másrészt nem előlegezzük az előző szótag végére. A *brin, fin, lán* és *han* szótagokat itt pontosan úgy ejtjük, mint amikor bármi más szótag következik utánuk.

Végezetül: nem kívánok újabb javaslatokat tenni a *dz* és a *dzs* írásával, illetve elválasztásával kapcsolatban, de a fentiek alapján bízvást állíthatom (anélkül, hogy mondandómat műszeres vizsgálatokra hivatkozva lehengerlő erejűvé tudnám tenni), hogy a Fábián Pál szerint „tarthatatlan" hagyományos elválasztási rendszer talán még mindig közelebb van beszédünk természetes ritmikai tagolásához, mint az általa is javasolt „elvszerű" megoldás.

Victor András

Helyesírásunk *dzsinnje*

Bár sem helyesírási kérdések szakembere, sem zenei ügyekben járatos nem vagyok, szeretném elmondani gyakorlati tapasztalataimat a *dz, dzs* szótagolásával kapcsolatosan.

Külföldi diákoknak tartott magyaróráimon találkoztam az *edzünk, bodza, ländzsa* stb. szavaink *ed+zünk, bod+za, länd+zsa-* féle (*d+z, d+zs*) betűejtésével. A jelenség nem volt szokatlan, hiszen az ilyenszerű ejtés egyéb esetekben is jelentkezett, amikor pl. a *játszik, barátság, adja* stb. szavakban hosszú *cc, ccs, ggy* stb. helyett az írásképnek megfelelő *t+sz, t+s, d+j* hangot ejtettek. De miután tudatosodott bennük a „másképp írjuk, másképp ejtjük" elve, bátran áttértek a helyes kiejtésre. (Amelyről különben a megfelelő tankönyvekben is alapos felvilágosítást találhattak.) Korántsem volt ilyen egyszerű *dz, dzs* hangjaink helyes ejtésének és helyesírásának a megtanítása. Hiszen itt egyszerre több dolgot kellett a diákoknak megérteniük és megjegyezniük. Egyfelől azt, hogy az *edzünk, bodza, madzag, findzsa* stb. szavakban a *dz* és *dzs* két-, illetőleg háromjegyű betűk ugyanúgy *egy* hangot jelölnek, mint pl. a *ty, gy, ny, cs, sz*, amelyek nem választhatók szét sem *t, g, n + y*-ra, sem *c+s*-re, *s+z*-re. Ugyanakkor írásban, elválasztáskor igenis szét *kell* választani a *dz*-t meg a *dzs*-t *d+z*-re, ill. *d+zs*-re, de csak akkor, ha ezek a betűk magánhangzók között találtatnak: *bod-za, mened-zser* stb.; ám nem választhatók el a jegyeik egymástól, ha mássalhangzó van mellettük: *brin-dza, lán-dzsa* stb. Nagyon nehéz volt megtanítani, hogy *mad-zag*, de nem *kac-sa*, hanem *ka-csa* és *brin-dzá!* A diákok többsége közömbösen belenyugodott a magyar helyesírás egyik újabb „furcsaságába", mások a logikátlanságot elég nehezen vették tudomásul. Még szerencse, hogy az óráimon ritkán fordultak elő *dz*-t, *dzs*-t tartalmazó szavak, de mit tesz az a magyar szakos kolléga, aki magyar nebulóknak oktatja a helyesírást? Nekik sokkal gyakrabban kell szembenézniük e kérdéssel. Nem irigylem őket érte.

Szerintem a Helyesírási Bizottságnak az az állásfoglalása, hogy a jövőben a *dz*-t és a *dzs*-t hangzóközi helyzetben sem fogjuk jegyeikre bontani, hanem *bodza, gyűrű-dzik, kamika-dze, lopó-dzik, pe-dzi, bri-dzset, mene-dzser, tiné-dzser, Fu-dzsi, Ma-dzsar* stb. lesz az elválasztás módja, helyes lépés volt a *dz* és a *dzs* betűk egyenjogúsításának érdekében. Mert ha az *egyik, együtt* szó elválasztása *e-gyik, e-gyütt* (és eszünkbe sem jut az egyik, eg-yütt megszakítás, pedig eggyik, eggyütt a kiejtésük), akkor miért ne lenne jó a *bo-dza, mene-dzser*-féle sor végi megszakítás (a boddza, meneddzser ejtésmód ellenére)? Annál is inkább logikus lesz ez az „új módi", mert nem minden hangzóközi *dz* meg *dzs* hosszú ám (pl. *kamikadze, tinédzser, fridzsider, Fudzsi, Madzsar* stb.), s ilyenkor még a hangoztatás sem lehet ok az egységes betű két jegyének szétválasztására.

Posgay Ildikó

Kaján értelmező szótára

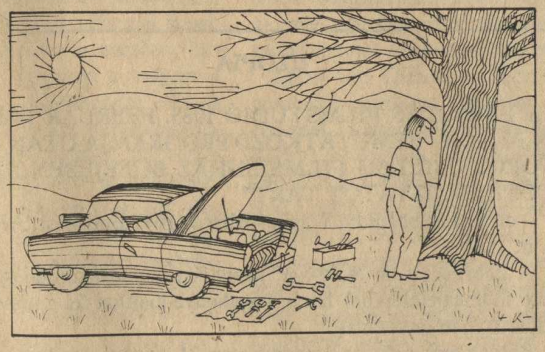

SZERVIZELÉS

SZEMLE

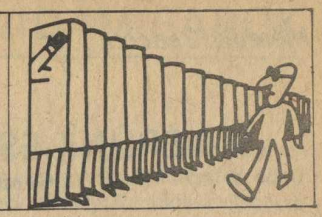

A helyesírási szabályzat készülő új kiadása joggal kelt általános, várakozó érdeklődést: helyesírásunk kisebb-nagyobb reformja, illetve a szabályzat korszerűsítése – közügy. Ennek jele az is, hogy A mi világunk című ismeretterjesztő folyóirat 1982/4. számának kerek egyharmadában Kemény Gábor ismertette azokat a helyesírási kérdéseket, amelyek a legtöbb nehézséget és vitát okozzák. Ilyen a *j* és *ly* betű körüli, az utóbbi megtartásának vagy elvetésének hívei közti harc. Boszszantó zavarokra mutat rá az a fejezet, amely a hangok hosszúságának-rövidségének jelentés-megkülönböztető szerepére hívja föl a figyelmet. Újabban sok vita támad a nagy kezdőbetűk fölösleges divatja miatt, s természetesen fontos helyet kap a nyelv alakulásával összefüggő, folytonos mozgásban lévő téma, az egybe- és különírás is. (T. U. I.)

*

A jövő évtől külföldi, magyar származású diákok előtt is megnyílik a kőszegi gimnázium. Jól elsajátítva a magyart, szüleik, nagyszüleik anyanyelvét, hazánkban érettségizhetnek, hogy esetleg itt folytassák felső tanulmányaikat is. Ezzel a gondoskodással államunk és a Magyarok Világszövetsége tovább erősíti a külföldi magyarsággal való kapcsolatunkat, az itt tanuló fiatalok pedig hírvivői, képviselői és munkásai lesznek majd a világban a magyar kultúrának.

*

Lelkes magyartanárok különféle vonzó ötletekkel és változatos eszközökkel igyekeznek segíteni az anyanyelvi oktatást, kiegészíteni a „tananyagot", s ezzel közelebb hozni a sokszor idegenkedő tanulókat a nyelv világához. Ilyen eszköz a Kis nyelvművelő című kiadvány, amelyet második éve szerkesztenek és adnak ki a tatabányai tanárok a TIT városi szervezetének segítségével. Nyelvi érdekességekről szóló cikkek mellett játékos feladatokat tűznek ki a nyelvhasználat különféle területeiről, közlik a tanulók hibagyűjteményeit stb. A legtevékenyebbek jutalma közt szerepel az Édes Anyanyelvünk előfizetése is.

Egy város, község utcaneveinek kialakulása történelmi folyamat, de ésszerű szabályozásuk folyamatos gond és teendő. Ritkább, de nem kevésbé fontos feladat maguknak a településeknek megnevezése, a hivatalos helynévadás- és változtatás. Ennek problémáiról rendezett vitát az Akadémia anyanyelvi bizottsága, nyelvészek, térképészek és közigazgatási szakemberek részvételével. A bevezető előadást Mező András főiskolai tanár tartotta, akinek a közelmúltban jelent meg ilyen tárgyú könyve. A téma főleg két szempontból gyakorlati jelentőségű: 1. Az újabban is gyakori faluösszevonások esetében; ilyenkor – érthető ragaszkodással – mindegyik község igyekszik megőrizni a maga nevét (egy helységnévnek a hivatalos használatból és a térképről való eltűnése egy család magvaszakadására emlékeztet); így születtek az olyan hosszadalmas, nyakatekert, „furcsa" nevek, mint *Chernelházadamonya, Hagyárosbörönd, Iklódbördőce, Kemendollár*. 2. Új települések elnevezésében, illetve névváltoztatásakor. Az elhamarkodott névcsereberének felötlő példája, mikor ugyanazon a helyen született gyermekek anyakönyvi kivonatában egy évtizeden belül három név is váltotta egymást.

A bizottság vitája fölhívta az illetékesek figyelmét a kérdésnek mindenkor a szakemberek bevonásával történő, körültekintő és megfontolt megoldására.

K. M.

Kaján értelmező szótára

Mészöly Gedeon:

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

Gondolat, 1982.

Mészöly Gedeon, a szegedi egyetem 1960-ban elhunyt professzora, a magyar nyelvtudománynak kiemelkedő és sajátosan színes egyénisége volt. Fő szakterülete, a magyar nyelvtörténet mellett irodalommal és néprajzzal foglalkozott. Munkáira jellemző, hogy a magyar múlt és népi műveltség legkülönbözőbb tájaira vezeti az olvasót. S mindezt szellemes, esszészerű stílusban, úgyhogy írásai a nem szakember számára is élvezetesek. Mivel műveinek egy része ma már nehezen hozzáférhető, örömmel üdvözöljük válogatott tanulmányainak kötetét, a Népünk és nyelvünket. (Mészöly ugyanezzel a címmel indította 1929-ben szegedi folyóiratát, jelezve, hogy a benne megjelenő írások a nyelv és a nép életét együtt vizsgálják.)

A kötet szerkesztője és egyben a Mészöly munkásságát tárgyaló bevezető tanulmány írója, Szathmári István Mészöly cikkeit három fő tárgykörbe sorolja: szavaink története, eredete; nyelvemlékek nyelvtani és értelmezési problémái; az irodalom, stílus és fordítás kérdései. Olvashatunk a *fakó*, a *hit*, a *háború*, az *esküszik*, a *darvadozás*, a *róna* és több más szó eredetéről, bepillanthatunk az Árpád-korból fennmaradt Halotti Beszéd és az Ómagyar Mária-siralom nyelv- és stílustörténeti problémáiba, megismerkedhetünk az ikes ragozás kialakulásával. Figyelemre méltó a tabajdi „gatyás" költőt, Kis Bátori Józsefet bemutató írás, és érdekesek – noha részben vitathatók – azok a tanulmányok, melyekben Mészöly kifejti műfordítói elveit.

A. Molnár Ferenc

Szabó T. Attila:

NÉP ÉS NYELV

Kriterion, Bukarest, 1980.

Nagy életmű és kivételes jellem bontakozik ki Szabó T. Attila munkáiból. E megállapítást nemcsak az Erdélyi Szótörténeti Tár örvendetesen szaporodó kötetei láttán tehetjük: tanulmányainak gyűjteményes sorozatában a fenti kötet a negyedik.

S mennyi mindenről olvashatunk e könyvben! A névtan, a névfejtés, a névtörténet például a nyelvészet egyik legizgalmasabb területe. E tárgykörből számos írás elégítheti ki az olvasó érdeklődését: az összefoglaló jellegű, népszerűbb (pl. a magyar személynevek kialakulásáról szóló) cikkektől a részletező, filológiai igénnyel megírt tanulmányokig (pl. az *Ökörítő*, *Ravaszlik*, *Isztambul* helynevekről) számos érdekességről tájékozódhat. De éppily érdekfeszítő a történeti-néprajzi cikkek gyűjteménye. A kalotaszegi és a széki viseletről szóló írások, a kopjafás-zászlós temetkezésre vonatkozó adatok vagy a bábonyi népi építkezés emlékeiről szóló cikk s a székely kapuról föllelhető régi forrásokat feldolgozó tanulmány mind méltán hívják föl az olvasó figyelmét.

Nyelv- és nyelvjárástörténeti dolgozatokat is élvezhetünk a könyvben, így Pápai Páriz Ferencről vagy a *prókátor* és *prokurátor* szavakról. S végül egy tudománytörténeti részben Dávid Ferenctől Kriza Jánoson keresztül Bárczi Gézáig és Márton Gyuláig számos tudóselőd és kortárs tevékenységéről tudhatjuk meg a szerző véleményét.

E rövid, felsorolás jellegű ismertetésből is kitűnik, hogy a magyar művelődéstörténet rengeteg részletét gyűjti csokorba Szabó T. Attila, végtelen türelemmel és nem kis eredménnyel – szaktudományából, a nyelvészetből kiindulva. Levéltári kutatásaiban nem áll meg a szűkebb nyelvtudomány határainál, hanem nagy biztonsággal lép tovább, többek között a néprajz és történettudomány területére.

Szabó T. Attila egész életét tette a kisebbségi lét körülményei közt nem mindig nehézségek nélkül végezhető magyar, főleg erdélyi kultúrhistóriai kutatásokra. Munkásságát nem becsülhetjük meg eléggé.

Tolcsvai Nagy Gábor

Szabó T. Attila:

NYELV ÉS IRODALOM

Válogatott tanulmányok és cikkek V. kötet. (Bukarest, Kriterion, 1981.)

A kiváló nyelvtudós életművének újabb kötetét haszonnal, örömmel forgathatja nemcsak a nyelvész, irodalmár, néprajzos, zenetudós, hanem a nyelvünk, irodalmunk, egyáltalán: műveltségünk, múltunk iránt érdeklődő minden rendű és rangú olvasó. Lapunk közönsége számára a köny öt fejezete közül nyilván az első tarthat számot a legnagyobb érdeklődésre, minthogy a szerző ebben (A nyelvművelés ösvényein) mutatja be nyelvművelő nézeteit, itt ad sok mai nyelvhasználati kérdésben igen megalapozott tanácsokat, ebben találhatunk több cikket, tanulmányt nyelvünk sajátos vonásairól. De nem kevésbé érdekesek névtani vonatkozású cikkei. Forrásértékű tanulmányokat olvashatunk a magyar irodalom több kérdéséről, például a virágénekekről vagy népballadáink életútjáról.

Miről vall, miről győz meg bennünket Szabó T. Attila?

Először is arról, hogy a nyelvi valóságról akkor lesz igazán fogalmunk, ha történetében, változásában ismerjük meg. S arról is meggyőz bennünket, hogy a nyelv történetének, életének ismerete nélkül sok esetben nem tudunk a mai nyelvi jelenségek dolgában se állást foglalni.

Aztán: arról is, hogy az igazi nyelvész nem lehet szakbarbár; kell, hogy érdekelje az irodalom, a történelem, a néprajz; mindaz, ami népének életét, múltját, kultúráját elénk tárja.

Továbbá: hogy a magas fokú tudományos tevékenység és az igényes ismeretterjesztés nem egymást kizáró dolgok. Sőt! Éppen az ő példája mutatja, hogy inkább nagyon is összefügg a kettő. Hiszen ezek az olvasmányos cikkek alapos, tudományos művek is! És: ő álmodta, tervezte, alapozta meg és – munkatársaival együtt – építi azt a hatalmas, párját ritkító tudományos épületet, amelynek neve: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Most kaptuk meg a harmadik kötetét. Várjuk a következőket!

L. L.

Éber szemmel, füllel

FOGALOMÚJÍTÁS?

(Magyar Nemzet, 1983. jan. 21.)

Beküldte: Váradi Ilona
2500 Esztergom, Lenin sétány 17.

E cikkcím olvastán csak arra gondolhatunk, hogy a könyvelést mostanában egészen új módszerekkel végezhetik. Egy-egy tétel könyvelése után bizonyára versolvasás vagy szavalás következik. – Ez a *„verseskönyvelés"*. Persze az is lehet – s ennek nagyobb a valószínűsége –, hogy a *verseskönyvvel* ragos összetétel önkényes megcsonkításának vagyunk a tanúi.

T. Urbán Ilona

UTÓPIA

„A TÁRSULÁS FILMSTÚDIÓ 1983. FEBRUÁR 14-ÉN *24,30*-KOR – BEMUTATKOZÓ PROGRAMJA UTÁN – A VÖRÖS CSILLAG FILMSZÍNHÁZ BÜFÉJÉBEN SAJTÓTÁJÉKOZTATÓT TART"

– olvasta és beküldte Wagner Alfréd (1047 Budapest, Attila u. 150.)

A „február 14-én *24,30-kor*" kezdődő program, sajtótájékoztató időmegjelölésének láttán irigykedve kiálthat fel a mindig időszűkében levő olvasó:

Boldog emberek! Az ő napjuk nem 24, hanem – talán?! – 48 órából áll!

T. Urbán Ilona

POSTALÁDA

Az autóbusz, busz főnév egyes, illetőleg többes számú használata. A Budapesti Közlekedési Vállalat illetékesei az iránt érdeklődnek, hogy a *HÉV-pótló autóbusz*, illetve a *HÉV-pótló buszok* közül melyik a helyes.

Nézzük ezt a két mondatváltozatot: „A HÉV-pótló autóbusz V. 2-tól V. 31-ig közlekedik", illetve: „A HÉV-pótló buszok V. 2-tól V. 31-ig közlekednek". A kérdés tehát az, hogy a *busz*, illetve az *autóbusz* szó egyes vagy többes számban helyes-e. Nos, a magyarban vannak olyan főnévtípusok, amelyek nemigen vagy nem mindig használatosak többes számban. Ilyen többek között az anyagnév. *Bort* iszik az ember, vagy ahogy szokták mondani, a magyar ember. „Gyűjtsd a *vasat* és a *fémet!*" Itt is hiába van szó sok-sok darab vasról, illetve fémről, nem *vasakat, fémeket* gyűjtünk, hanem *vasat, fémet*. A többes szám ezeknél a főneveknél mást jelent. „Jó *borok* teremnek ezen a vidéken." Ez a mondat azt jelenti, hogy több szőlőfajta, tehát több borfajta is terem azon a vidéken. Mondhatjuk ezt is: „Vidd be ezeket a *vasakat* a raktárba!" Ez esetben különféle vastárgyakról van szó, s azért nem számítanak egyneműnek, mert nem beolvasztás céljából viszik őket a raktárba.

Az anyagnévhez hasonlóan viselkednek bizonyos, egymással azonos jellegű csoportos tárgyak (például a *busz*) és élőlények (például: „Nő a *fű*", „Dalol a *madár*"). Így például erre a kérdésre: „Milyen villamos jár erre?" – így felelhetünk: „A 49-es villamos". Itt tehát a kérdésben és a válaszban is egyes számban beszélünk a villamosról, holott nem egy darab 49-es villamos járműközlekedik azon a vonalon, hanem sok. Ugyanez a helyzet a busszal is: „Budakeszire a 22-es *busz* jár" – holott voltaképpen a 22-es *buszok* járnak. Az egyes szám használatát itt az indokolja, hogy egy utasnak csak egy járműre van szüksége, csak egy járműre száll föl. Ezért helyeselhető ez a mondat: „A HÉV-pótló *busz* V. 2-tól V. 31-ig közlekedik". De ez a mondattípus sem helytelenítheto: „A HÉV-pótló *buszok* V. 2-tól V. 31-ig közlekednek". Ez utóbbi mondattípus azonban nem az utasnak, hanem a BKV-nak a szemléletét tükrözi. Az utas ugyanis csak egy HÉV-pótló buszra száll föl, a BKV azonban több HÉV-pótló buszt, vagyis HÉV-pótló *buszokat* közlekedtet.

Ladó János

Málna. Klementisz József – 1138 Budapest, Gyöngyösi u. 6. – a *Málna* nevet szeretné adni kislányának, s ehhez kéri szakvéleményünket.

A mai keresztnévadási divat egyik törekvése, hogy magyarul értelmezhető, közszóval azonos nevet, úgynevezett beszélő nevet kapjon a gyerek. A kislányoknak gyakran virágnevet adnak: *Virág, Boglárka, Hajnalka, Viola, Margaréta* stb., és sok más „értelmes" név is divat: *Napsugár, Hanga, Bíbor, Boglár* stb. A gyümölcsneveket eddig még nem fedezték föl a szülők, pedig ezek sem kevésbé alkalmasak női keresztnévnek, mint például az anyakönyvezhető *Áldáska, Üdvöske, Bogárka, Délibáb, Béke*. A *Málna* keresztnév anyakönyvi bejegyzését ezért nem is kifogásoljuk. Ez a szó egyébként is kellemes hangzású, és alakja jól beleillik női neveink körébe. Mivel azonban szokatlan, új névötletről van szó, javasoljuk, hogy második névként jegyeztessenek be a kislánynak egy ismertebb, hagyományos keresztnevet is.

Bíró Ágnes

Csiperke. Bársony Lajos – 8713 Kéthely, Szőlőhegy u. 40. – arról ír levelében, hogy a gombatenyésztők szeretnék a meghatározott gombafajtára utaló *csiperke* nevet elterjeszteni az általánosabb jelentésű *sampinyon* helyett.

Igaza van Önnek: a *csiperke* gombanév valóban támogatást érdemel. Abban viszont téved, hogy a *sampinyon* csak gombát jelent. Ha fellapozza A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának III. kötetét, s elolvassa a *sampinyon* címszó alatti sorokat, talán nem vonja többé kétségbe, hogy a *sampinyon* bizony csiperkegombát jelent, s nemcsak a magyarban, hanem az angolban, a németben és az oroszban is. Az igaz, hogy az olaszban és a franciában 'gomba' a jelentése (ez utóbbiban a *champignon de couche* szerkezettel jelölik a csiperkét), csakhogy mi a németből vettük át. A *sampinyon* gombanevet tehát bátran használhatja bárki, ha ízlésének ez a kifejezés felel meg leginkább.

T. Urbán Ilona

Rettenetesen boldog. Goy Andor – 1124 Budapest, Dobsinai u. 23. – a címül írt szerkezetről várja véleményünket.

Amikor beszélünk, nemcsak gondolatokat akarunk közölni, hanem a gondolatokat kiváltó érzelmeket is ki akarjuk fejezni, sőt hatásra is törekszünk. Mind a szépirodalmi, mind a társalgási stílus, meg a népköltészet is bővelkedik megfelelő nyelvi megoldásokban (ismétlés, fokozás, halmozás, ellentét stb.), s közéjük tartozik a túlzás, a nagyítás is. Izgatott lelkiállapotban nem elégszünk meg a fogalmak, jelenségek valódi mértékével, hanem felnagyítjuk őket, gyakran egészen a lehetetlenig. Például: *ezer éve nem láttalak; örök hálára kötelezlek; egetverő tapsvihar; ezermester; százszorszép; százlábú* stb. Szívesen kapunk fel egy-egy új szót, szokatlan szókapcsolatot, csakhogy meghökkentsük, megnevettessük a hallgatót. Minden nyelvben megvannak a példák erre az általános emberi törekvésre (Iliász, Odüsszeia, Aeneis, Isteni Színjáték, Shakespeare, Petőfi, Ady művei, hogy a legkönnyebben megtalálhatókat említsük). Így jöttek létre a sokszor teljesen ésszerűtlen, de hatásos köznyelvi, népnyelvi szerkezetek: *őrült jó, irtó szép, szörnyen érdekes, állati gyönyörű, rettentően megörültem, iszonyúan jókedvű lett* stb. A két szó között mindenütt ellentét feszül, s ez a hatás forrása. – Nemrégiben a Filmmúzeum egyik darabjában hallhattuk: „We are terribbly happy", azaz: *Rettenetesen (szörnyen, ijesztően) boldogok vagyunk*. Egy fájdalmas jelenetben könnyezve mondja a legtermészetesebb hangon egy fiatal, bájos, szerepe és egyéniség szerint finom színésznő.

Emberi logikánk zablájával nem tudjuk megfékezni a nyelv száguldó fantáziáját. (Hogy *„bőduletesen szépen"* fejezzük ki magunkat!)

Vigasztalásul annyit mondhatunk, hogy ezek a szavak a gyakori használatban megkopnak, jelentésük elhomályosul, hatásuk csökken. Zsargonizű, durvább rétegük csak egy szűk körben marad meg tovább, de mert alá van vetve a divatnak, ott is rövid életű.

Egedy Mária

Centírozás. Halmay József – 1117 Budapest, Bercsényi u. 22/B – a *centírozás* rövid *i*-vel való írása ellen emel szót levelében.

Egyetértünk Önnel, valóban helytelen a *centírozás* szó *centirozás* formája. (A legjobb persze az lenne, ha mindig *kiegyensúlyozás*-t mondanánk és írnánk!) A szó a *centrum*-ból származik. Tövéhez (a *centr*-hez) járul az *-íroz* képző. Sokan talán ezt sem tudják, s ezért mondanak *centirozás*-t, de valószínűbb, hogy az ejtéskönnyítésre való törekvés kap itt szerepet.

Balogh Judit

Gombocz Zoltán, a kiváló nyelvész mint pedagógus is nagy népszerűségnek örvendett. Az egyetemen a legnagyobb tanteremben adott elő, de még így sem jutott mindenkinek ülőhely. Rendkívül világosan magyarázta meg a nyelvtörténet bonyolult összefüggéseit, szemléltető példákkal fűszerezve a nehezebben érthető nyelvi jelenségeket. Egyik órán a *-talan, -telen* fosztóképzőről beszélt, s kimutatta, hogy ennek eredeti formája *-tal, -tel* volt. Ebben a formában találjuk meg a vogul nyelvben: *ísztal* = esztelen, *nétal* = nőtelen, nőtlen. A magyarban a *-tal, -tel* képzőhöz később hozzájárult a módhatározói rag: *hirtel-en, hasztal*-an, *meztel-en*. Ez az utóbbi az *-en* rag nélkül is használatos ebben a kifejezésben: *meztélláb*, eredetileg: *mez-tel-láb* (meztelen láb). A vizsgán az egyik hallgatót éppen ebből a fosztóképzőből faggatta. Közös erővel eljutottak odáig, hogy *esztelen*, akinek nincs esze, *vagyontalan*, akinek nincs vagyona. Tudna olyan példát mondani – kérdezte Gombocz –, amelyben megőrződött az eredeti *-tal, -tel* fosztóképző? Igen, tudok, ragyogott föl a vizsgázó szeme: *fiatal*, akinek nincs fia.

Szepesy Gyula

Dobó József – 1135 Budapest, Petneházy u. 75/B – az **el szeretném mondani** szerkezet szórendjét kifogásolja.

A helytelenített szórendi forma önmagában véve nem hibás. Az *el szeretném mondani* és a *szeretném elmondani* forma más és más jelentéstartalmat hordoz, pontosabban: mást és mást emel ki, nyomatékosít. Az első esetben az *elmondani*, a másodikban pedig a *szeretném* szó a hangsúlyosabb.

Felde Györgyi

Kondor. Hidvégi György – 1142 Budapest, Sárrét park 7/A – a *Kondor* név anyakönyvi bejegyzéséhez kéri hozzájárulásunkat.

Ez a szláv eredetű szó 'göndör' jelentésben ma is él nyelvjárásainkban. Arról nincs tudomásunk, hogy férfi keresztnévként ma viselné valaki, de korai nyelvemlékeink tanúsága szerint a középkorban személynévként is használatos volt. Sok más régi személynévhez hasonlóan ennek a fölelevenítését sem hibáztatjuk. Föl kell azonban hívnunk a szülők figyelmét, hogy erről a szóról a magyarul beszélők nagy többségének a *kondorkeselyű* jut eszébe, s ez bizony nem a legkellemesebb képzettársítás. A név anyakönyvi bejegyzését nem kifogásoljuk tehát, a szülőknek azonban ajánljuk, hogy fontolják meg jobban ezt a névválasztást.

Bíró Ágnes

Út-, Vasútépítő Vállalat. Hárs Tibor – 1208 Budapest, Könyves u. 10. – sutának, sőt: helytelennek tartja a címül írt hivatalos intézménynevet. Véleménye szerint az *és* kötőszó nem maradhat el az ilyen szerkezetekből.

A szóban forgó vállalatnév kifogástalan. Az egymás után következő és egymással mellérendelő viszonyban levő szószerkezeti elemek közé nem kötelező mellérendelő kötőszót tenni; elegendő ilyenkor, ha vesszővel választjuk el egymástól a szerkezet párhuzamos használatú tagjait. Például: *Az úttörők, a KISZ-esek készülnek a nyári táborozásra; Megjárta Tolnát, Baranyát; Mindenki egészséges, vidám;* stb. Természetesen *s, és, meg* kötőszóval is helyesek ezek a mondatok: Az úttörők *s* a KISZ-esek...; Mindenki egészséges *és* vidám stb.

T. Urbán Ilona

Válasz van? Igen, Nyeste Sándor részére – 5630 Békés, Szabó Dezső u. 2. –, aki jogosan kifogásolja az *Ágnes van?* reklámszöveget.

A jó reklám rövid és csattanós. Éppen ezért számtalan nyelvi buktató fenyegeti. Jól kell ugyanis tudnia annak magyarul, aki tömören, könnyedén, hibátlanul és ötletesen akarja kifejezni magát. Sokan éppen a hatás kedvéért valamilyen már ismert, de szokatlanabb nyelvi formával próbálnak feltűnni, mert a hasonlóságban jelentkező különbség felkelti az érdeklődést. Ez esetben azonban rossz mintát választott a reklámíró. Mert kétségtelenül egyszerű és érzelmileg is telített a *Főnök van?*-féle mondatforma (sietősség van benne, ijedelem, esetleg bizalmaskodás, tréfálkozó szándék vagy az élőbeszédre jellemző erős rövidítési vágy), de a mi nyelvünk gondolkodásmódjának, ízlésének nem felel meg. Egyetértünk: nem a legjobb reklámszöveg.

Egedy Mária

Szilveszter – szilveszter. Kun Pál – 3534 Miskolc, Dorottya u. 1. – helyesírási kérdésére válaszoljuk:

A *Szilveszter* valóban nagy kezdőbetűvel írandó, ha a keresztnévről van szó. De ha az év utolsó napját, december 31-ét jelenti, azt a napot, amikor szórakozással, mulatozással búcsúztatjuk az óévet, akkor már köznévként használjuk, s kis kezdőbetűvel írjuk.

Balogh Judit

Szóhasználati kérdések. Kapás István levelezőnknek – 6723 Szeged, Lomnici u. 139. – írjuk:

A *szenzáció* feltűnést keltő, váratlan, nagy port felverő esemény; érdekes hír, izgalmat keltő dolog. Ezek tulajdonképpen mind ráillenek a Titanic elsüllyedésére. Ezért nem is hibáztathatjuk ezt a szóhasználatot, noha a köztudatban a *szenzáció* megjelölés általában inkább a kellemes izgalmat keltő élményekhez kapcsolódik. (Jó áthidaló megoldás lett volna *„szomorú* vagy *tragikus szenzáció"*-t mondani.)

Az *edzett* szó ebben az alakjában kétféle nyelvtani szerepet tölthet be: lehet múlt idejű igealak és befejezett történésű melléknévi igenév. Egy mondatban bemutathatjuk mindkét funkcióját: „Az a sportoló, aki az elmúlt hónapokban eleget *edzett* (igei megfelelően *edzett* (melléknévi igenév) lesz az olimpiai versenyeken".

Szerintünk sem szerencsés a *gázolajkénmentesítő* szóalakulat. Nem felel meg sem a jól érthetőség, sem pedig a helyesírás követelményeinek. Sajnos, leveléből sem derül ki pontosan, hogy mit is akarnak és mitől mentesíteni, így csak találgathatunk. Valószínűleg a gázolaj, illetve a pébégáz kéntartalmának a csökkentéséről lehet szó. Ha így áll a dolog – és okvetlenül ragaszkodni kell ezekhez a furcsa szóösszetételekhez –, akkor mi is a *kén* szó elé tennénk a kötőjelet. Legjobb volna azonban érthetőbb, magyarosabb szakkifejezést keresni.

Felde Györgyi

Fehér Ház – fehér házi. Dr. Gál Erzsébet – 1132 Budapest, Visegrádi u. 10. – furcsállja, hogy a *Fehér Ház -i* képzős származékát a legtöbb újságban kis kezdőbetűvel írják.

Az újságírók elmarasztalására ebben az esetben nincs okunk. Az intézmények, nevezetes épületek stb. tulajdonnévi elemet nem tartalmazó és alapalakjában különírandó nevének *i* és *-beli* képzős származékát helyesírási szabályaink értelmében kis kezdőbetűvel kell írni: *Téli Palota – téli palotabeli, Fehér Ház – fehér házi, Vidám Park – vidám parki* v. *vidám parkbeli* stb.

T. Urbán Ilona

Kovács Loránd – 1142 Budapest, Királyhida u. 11. – olvasónk azt kérdezi, magyar név-e a **Rajtár,** és mit jelent.

A *rajtár* a lovas (katona) jelentésű német *Reiter* szóból származik. Igen régi magyar átvétel. Ma elavultnak számít. Különféle alakváltozatokban már 1389 óta előfordul nálunk. A magyar szóból lett családneveket magyarnak kell tekintenünk végső származtatásuktól függetlenül. Igaz, hogy a szlovákban és a csehben szintén van *Rajtár* családnév. Ennek oka az, hogy ők is átvették a német *Reiter* szót, és az *á* hangot ők is *á*-nak írják.

Ladó János

E hasábokon verseket közlünk. A magyar irodalom kincsestárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvünkről szólnak, a nyelv megtartóképességéről, szépségéről, gazdagságáról, játékosságáról és a szavak varázserejéről.

Demény Ottó:

ANYANYELV

Hol kezdődött, milyen kövek között,
micsoda síkon, milyen partok ölén?
Az ősvoltában már-már érthetetlen,
de megfejthető furcsa szövevény.

Hány fogalom? Talán maréknyi csak,
Hal, víz, vad, tojás, kéz s mi még?
Talán a föld, pár ősi eszköz,
és egészen biztosan – az ég.

A szerelem tűzforró szavai:
öl, öled, szem, száj, karjaid.
Tűz, lélek, csillag, lehelet.
Ami a szív mélyén lakik.

Nem kutatom. Örökbe kaptam
e ronthatatlan és kerek,
ezredéveken át megőrzött
s gazdagító szerkezetet.

Hogy őrzője lehessek én is.
Hogy része legyek akkor is,
ha csont, vér, orca, fog, köröm
a hanttal elkeveredik.